

m. 78 1438690

MÉMOIRES
de STANISLAS AUGUSTE
POMIATOWSKI
ROI DE POLOGNE
et sa correspondance avec l'impératrice
CATHERINE II.

POSEN.
Libraire-editeur J. C. Żupański. Imprimerie de A. Popliński.
1862.

BIBLIOTEKA UNIW. W POZNANIU

II
261304

Wypożycza się
tylko do czytelní

08 LIS. 2001

11-1-119

VI
A
139.

98388 *Wspomnienia o Królu*
204

1438690

PAMIĘTNIKI

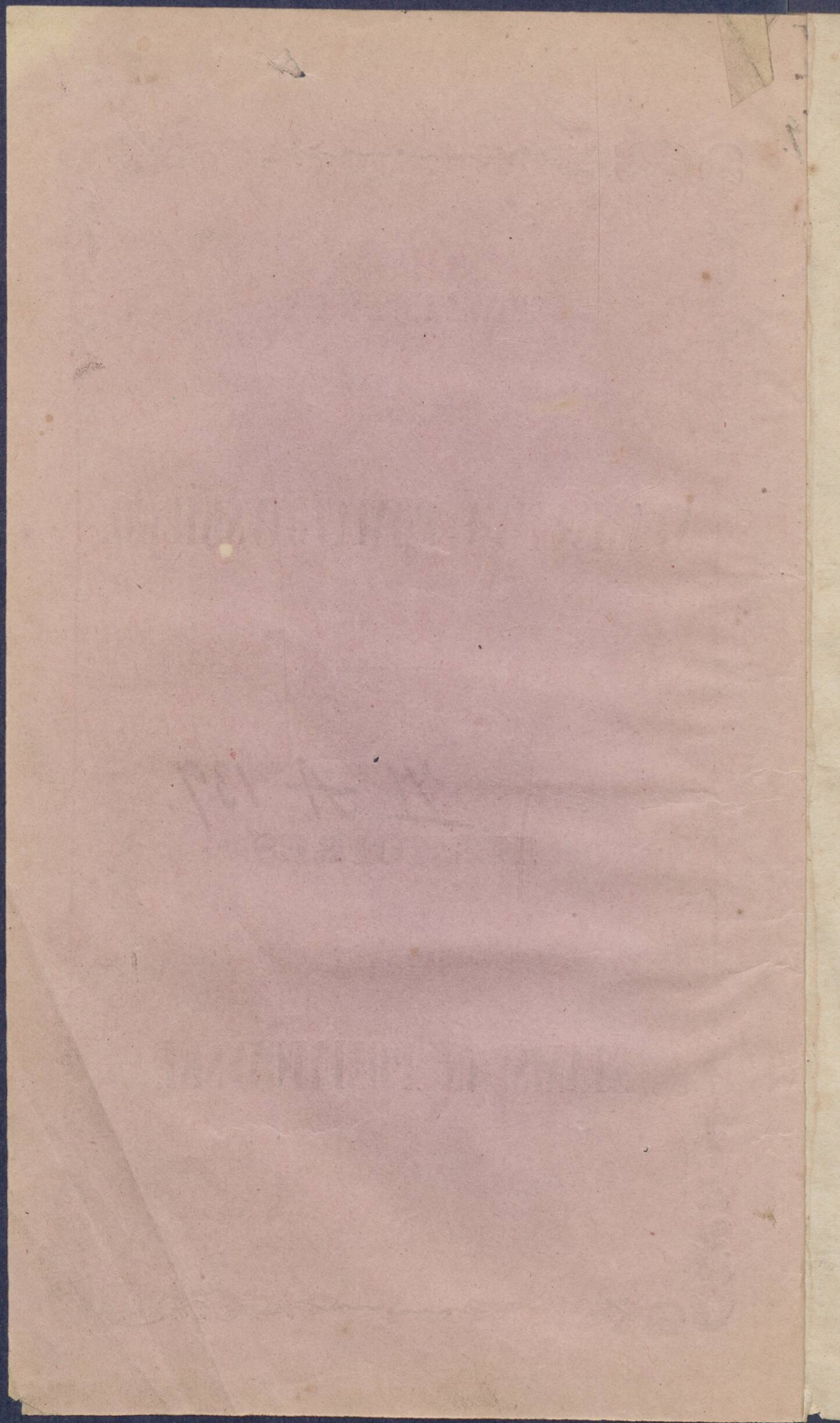
KRÓLA

STANISŁAWA PONIATOWSKIEGO.

MÉMOIRES

DU ROI

STANISLAS PONIATOWSKI.

57

PROVINZ POSEN

PROVINZ POSEN

PROVINZ POSEN

III 29

PAMIĘTNIKI
STANISŁAWA AUGUSTA
PONIATOWSKIEGO

KRÓLA POLSKIEGO

i jego korespondencye z cesarzową

KATARZYNĄ II.

POZNAŃ.

W księgarni J. K. Żupańskiego. Czcionkami A. Poplińskiego.

1862.

m. 74 1438690

MÉMOIRES
de **STANISLAS AUGUSTE**
PONIATOWSKI
ROI DE POLOGNE
et sa correspondance avec l'impératrice
CATHERINE II.

POSEN.

Libraire-editeur J. C. Żupański. Imprimerie de A. Popliński.

1862.

ab 4104

MEMOIRS

261304 II

1950 Da 4984

PAMIĘTNIKI

KRÓLA

STANISŁAWA PONIATOWSKIEGO.

MEMOIRES

DU ROI

STANISLAS PONIATOWSKI.

WSTĘP.

W pamiętnikach Jana Sagatyńskiego, paza króla Stanisława Poniatowskiego, wydanych w Poznaniu roku 1845, czytamy na str 85tėj, że król St. Poniatowski napisał pamiętnik życia swego, tj. autobiografią. Dalej na str. 89tėj stoi, że cesarz Paweł uwiadomiony o nagłej słabości króla, przybiegł osobiście do niego i już go nie odstępował, dopóki nie skonał; poczem kazawszy wynieść martwe zwłoki do drugiego pokoju, gabinet królewski, gdzie król pisywał, zapieczętował i dwu grenadyerów u drzwi postawił, z rozkazem aby się nikt nie ważył wniknąć do gabinetu. Nazajutrz po śmierci króla przybył znów Paweł i oderwawszy pieczęcie, rozkazał w swėj obecności wszystkie papiery zebrać, popieczętować i do siebie odnieść. Im więcėj namnożyło się pamiętników do panowania króla Stanisława, od najważniejszych przez Kitowicza zacząwszy, z tem większą ciekawością wyglądano owych pamiętników samego króla, mających nam wyjaśnić mnóstwo ważnych i ciekawych, a dotąd nieznanych i tajemnicą okrytych szczegółów, a nadewszystko osobistość samego króla, który był środkowym punktem nadzwyczajnych wydarzeń. Otrzymawszy ułamki z owėj autobiografii Stanisławowskiej, pośpieszamy udzielić je Publiczności, zwracając jėj u-

INTRODUCTION.

Nous lisons dans les mémoires de Jean Sagatyński, page du roi Stanislas Poniatowski, publiés à Poznań en 1845, page 85, que le roi St. Poniatowski a écrit les mémoires de sa vie, c'est à dire son auto-biographie. Nous lisons plus loin, page 89, que l'empereur Paul informé de l'indisposition subite du roi accourut en personne auprès de lui et ne le quitta pas jusqu'à ce qu'il eut expiré; qu'ayant ensuite fait transporter le corps du défunt dans une autre chambre, il ferma à sceaux le cabinet de travail du roi et plaça à la porte deux grenadiers auxquels il donna l'ordre de n'y laisser entrer personne. Le lendemain Paul revint, enleva les sceaux et fit rassembler en sa présence tous les papiers du roi qu'il cacheta et fit porter chez lui. Plus on publia de mémoires touchant le règne de St. Pon., en commençant par ceux de Kitowicz qui sont les plus importants, plus on attendit avec curiosité les mémoires du roi lui même qui devaient nous fournir quantité de détails curieux, importants, inconnus jusqu'à présent et entourés de mystère, et qui devaient surtout nous éclaircir ce qui regarde la personne d'un roi qui fut le point central d'événements extraordinaires. Ayant reçu quelques fragments de cette auto-biographie de St. nous nous' empressons

wagę na to, że równie text francuzkiego języka, w którym jest napisana, jako też i rzecz sama, będąca wiernem odbiciem sposobu myślenia owéj epoki, są najpewniejszą rękojmią autentyczności pisma, jak najwierniej charakteryzującego i samego dotąd jeszcze nam niezupełnie znanego króla. Całe te pamiętniki, z których cesarz Mikołaj pozwoilił korzystać Fryderykowi Smitt, jak tenże powiada w swéj historii Suwarcwa, znajdujają się w tajnem archiwum petersburskiem. Lecz część ich, zawierająca opis kwietniowego powstania Warszawy z roku 1794, dostała nam się do rąk woryginale, pisana własnà rękà króla, zkądinąd nam znana. Reszta zaś manuskryptu nas doszła, jest, jak się zdaje, współczesnym oryginałowi odpisem, bo skreślonym rękà zeszłego wieku na papierze w fabryce królewskiej zrobionym, ukazującym wodnemi znakami na jednym półarkuszu wielkie S w koronie, na drugim ukoronowany herb Ciołka z podpisem Schweidnitza. Tą samà rękà, tym samym atramentem i na tym samym papierze, co ta część pamiętnika, jest napisany adres na kopercie listowój: „à Monsieur le chambellan Wolski à Białystok“ i data „4 Julii 1796,“ a ložno liczba „9.“ Ten list był zapieczętowany owalną pieczęcią wielkości dwuzłotówki, wyciśniętą na czerwonym laku, ukazującą herb Ciołka (Poniatowskich), otoczony polskim orłem i pogonią, wokoło których wstęga z napisem: „Pro fide et grege“ (za wiarę i lud, hasło króla Poniatowskiego); nad tarczą herbową królewska korona, pod nią floresy z gałązek dębowych i innych. Na głównej stronie listowój koperty jest brunatnym atramentem (przez urzędnika pocztowego) napisana wielka liczba „2,“

de les communiquer au public, en lui faisant remarquer que son texte français, aussi bien que la chose elle même, étant un écho fidèle de la façon de penser de cette époque, sont la plus sûre garantie de l'authenticité d'un écrit qui en outre, caractérise fidèlement un roi qui ne nous est pas encore bien connu. Ces mémoires entiers, dont l'empereur Nicolas permit à Frédéric Smitt de profiter, comme ce dernier le dit dans son histoire de Souvarow, se trouvent dans les archives secrètes de Petersbourg. Mais la partie de ces mémoires qui renferme la narration de l'insurrection d'Avril à Varsovie en 1794, nous est parvenue en original, écrite de la propre main du roi dont nous connaissons l'écriture d'autre source. Quant au reste du manuscrit, il paraît être une copie contemporaine de l'original, car il est écrit d'un caractère du siècle dernier sur du papier provenant de la fabrique royale et sur lequel nous distinguons au moyen de signes d'eau sur un feuillet une S. majuscule, entourée d'une couronne, et sur l'autre l'arme du bouvillon (Ciołek), surmonté d'une couronne et signé Schweidnitz. L'adresse de l'enveloppe de cet écrit: „à Monsieur le chambellan Wolski à Białystok,“ et la date „4 Julii 1796,“ ainsi que le chiffre „9“ sont écrits par la même main avec la même encre et sur du papier pareil à celui qui contient cette partie des mémoires. Cette lettre était munie d'un sceau ovale, de la grandeur d'une pièce de deux florins, empreint sur cire rouge et représentant les armes des Poniatowscy, le bouvillon (Ciołek), entourées de l'aigle de Pologne et du Cavalier (Pogoń), qui sont ceints d'un ruban portant les mots: „Pro fide et grege“ (pour la foi et le peu-

a po odwrotnej odbite ołowiem rossyjskimi literami „Grodno.“

Z tego wszystkiego, cośmy powyżej przytoczyli, zdaje się niewątpliwie wynikać, iż lubo król, jak Sagatyński powiada, w ogóle nikomu swych pamiętników nie komunikował, wyjątkowo jednakże ustępy z nich tak w oryginale, jak i w odpisach niektórym osobom udzielał i że one tym sposobem nas doszły; a w szczególności zdaje się, iż król w czasie swego pobytu w Grodnie kazał sporządzić kopią początku swych pamiętników i przesłać ją pocztą pod dniem 4go Lipca roku 1796 szambelanowi Wolskiemu, który na arkuszu tego samego papieru, na którym kopia pamiętników jest pisana, własną zapewnie ręką, gdyż odmienną od ręki textu, następujący położył napis: *Interesująca bardzo korespondencya Katarzyny II. z ministrem Kayserling i królem polskim Stanisławem Augustem a pierwój Poniatowskim, stolnikiem Wgo Księstwa Litewskiego.*

ple, devise du roi Poniatowski); au dessus du bouclier de l'armoirie on voit la couronne royale; au dessous de laquelle se trouvent des enjolivures de feuilles de chêne et autres. Sur le côté principal de cette enveloppe il y a un grand chiffre „2“ écrit en encre brune (par l'employé de la poste) et sur le côté opposé on lit „Grodno“ en lettres russes empreintes avec du plomb.

Tout ce que nous venons de citer nous porte à croire que, quoique le roi ne communiquât en général ses mémoires à personne, ainsi que le dit Sagatyński, il fit cependant exception en faveur de certaines personnes, auxquelles il accorda plusieurs fragments, tant originaux que copiés; c'est ainsi qu'ils nous sont parvenus et il nous paraît que, pendant son séjour à Grodno, le roi fit prendre une copie du commencement de ses mémoires, et qu'il l'envoya par la poste, le 4 Juillet 1796, au chambellan Wolski, qui écrivit en polonais sur une feuille de papier semblable à celle qui contient la copie des mémoires, et probablement de sa propre main, car l'écriture diffère de celle du texte, le titre suivant: Correspondance très intéressante entre Catherine II., le ministre Kayserling et le roi de Pologne Stanislas Auguste, primitivement Poniatowski, écuyer tranchant du Grand Duché de Lithuanie.

LEW ALEXANDRYCZ.
PIERWSZE SPOTKANIE. PORTRET
CESARZOWEJ.

... Przez Williamsa dopiero dowiedział się Bestużew, wówczas wielki kanclerz Rossyi, o téj ważnej tajemnicy, która przez 6 przeszło miesięcy uszła jego uwagi, pomimo wszystkich szpiegów i wrodzonej przenikliwości i pomimo, iż nadzwyczajnie chodziło mu o to, żeby zbadać uczucia księżnej (później cesarzowej Katarzyny), którą sam ubóstwiał prawie; chciał nawet zapewnić sobie nad nią władzę przez zapłatanie ją w miłosną intrygę i w tym celu zwrócił oczy na hrabiego Lehndroff (zmarłego w kilka lat później), który prezentowany był na dworze tego samego dnia, co ja i którego dworacy tego samego wieczora zaczęli bardzo wychwalać przed księżną, chcąc się dowiedzieć, jakie na nią zrobił wrażenie. Słyszając te pochwały, rzekła księżna, że jeżeliby chodziło o wybór pomiędzy nami dwoma, to ja daleko jęj się lepiej podobałem. Słowa te, wymówione może wówczas bez żadnego zamiaru, zanotował sobie w pamięci Lew Alexandrycz Naryszkina, wówczas dworzanin pokojowy, dziś wielki koniuszy, który wkrótce zaznajomił się ze mną i starał się nawet ściślejszą ze mną związać przyjaźń. Gdyśmy już byli dość poufale ze sobą, powtórzył mi słowa w. księżnej i ciągle nakłaniał mnie, abym się starał zbliżyć do niej, dając zapewnienie, iż nie zostanę źle przyjęty. Długo ani słuchać go nie chciałem; gdyśmy wpadli na ten przedmiot, urywałem rozmowę; tak byłem prze-

LEON ALEXANDRYCZ.
PREMIERE ENTREVUE. PORTRAIT
DE L'IMPERATRICE.

Ce fut Williams qui fut chargé d'apprendre à Bestucheff, alors Grand Chancelier de la Russie, ce secret qui lui avait échappé pendant plus de six mois, malgré sa vigilance et ses espions et même malgré le désir extrême et particulier qu'il avait de diriger les affections d'une princesse qu'il idolâtrait au point qu'il en était presque amoureux lui même. Il avait espéré vainement de lui donner des amants de sa main; il avait entre autres jeté les yeux pour cela sur un comte Lehn-droff (il est mort quelques années après) qui fut présenté à la Cour le même jour que moi, et que des Courtisans curieux vantèrent exprès à la Princesse le même soir. Elle répondit que de deux le Polonais lui revenait d'avantage. Ce seul mot, (dit sans intention alors de sa part) fut remarqué par Léon Alexandrycz Narischkin, alors gentilhomme de sa chambre, aujourd'hui Grand-Ecuyer, qui bientôt fit connaissance avec moi, chercha à devenir mon intime, me rapporta ce mot et ne cessa de me dire tout ce qui pouvait servir à me faire concevoir des espérances. Longtemps j'évitais de l'écouter seulement, tant j'avais l'esprit prévenu sur les artifices et les espionages de cours en général, et nommément sur les dangers effrayans de celle où je me trouvais. J'avais été bercé des recits du règne terrible d'Anna Iwanówna, dont le nom seul faisait encore frissonner les Russes. Je savais que j'avais eu un Soltykoff pour pré-

Jęty wstrętem do wszelkich intryg dworskich, a szczególnie mając jeszcze głęboko w pamięci opowiadania pełne okropności o panowaniu Anny Iwanówny, na której samo wspomnienie drży cała Rossya. Wiedziałem, że miałem już poprzednika w łaskach księżnej, Soltykowa, którego cesarzowa Elżbieta wysłała do Hamburga, dawszy mu tam jakieś zajęcie; lecz tego nie wiedziałem, że i księżna miała do niego urazę. Sądziłem, że zajęta jest tylko całkiem polityką, że sprzyja dworowi pruskiemu; a ja wychowany byłem w największej nienawiści do wszystkiego, co niemieckie. Myślałem, iż jest zagorzałą zwolenniczką Woltera; jednym słowem, sądziłem ją być tak różną od tego, czem istotnie była; że nie tylko przez ostrożność, lecz i z powodu, że nie czułem do niej żadnego pociągu: przez trzy blisko miesiące unikałem starannie wszelkiej o niej wzmianki w rozmowach z Naryszkinem, którego podejrzewałem o chęć wplątania mnie w niebezpieczną intrygę.

Naryszkin postępował sobie jak wytrawny dworak, odgadujący myśl swego pana i działający w jego imieniu na pozór samowolnie; lecz spodziewając się, iż prędzej czy później zuchwalstwo to odbierze zasłużoną nagrodę. Tyle mi rozmaitych rzeczy nagadał o księżnie, iż wreszcie ośmieliłem się spróbować szczęścia przy następującej sposobności. Rozmawiałem z Naryszkinem o pewnej damie, którą widywałem na dworze i charakteryzowałem ją w ogólności; w kilka chwil po tej rozmowie w. księżna przechodząc około mnie, powtórzyła z uśmiechem własne me słowa, dodając: „Nie wiedziałam, że WPan tak trafnie umiesz odgadywać usposobienia osób i ich charaktery. Wkrótce po tem drobnem zdarzeniu

décesseur, lequel Elisabeth regnante alors avait éloigné sous prétexte d'une mission à Hambourg, mais j'ignorais qu'il avait donné des sujets de mécontentement à la Princesse. Je croyais d'ailleurs celle-ci principalement occupée d'ambition. Je la croyais si Prussienne (tandis que j'avais été élevé dans l'aversion la plus grande pour tout ce qui l'était). Je lui croyais tant de dédain pour tout ce qui n'était pas Voltaire. Je la supposais en un mot si différente de ce qu'elle était, que non seulement par prudence, mais par défaut de désir je fus environ trois mois soigneux de fuir tout ce qui dans les discours de Narischkin ne me paraissait être que des pièges.

Sa conduite était celle d'un courtisan qui devine des dispositions qu'on ne lui a pas confiées, qui espère se faire un jour un mérite de son audace, en précipitant la Princesse qu'il sert, pour ainsi dire, malgré elle. Il m'en dit tant et tant qu'enfin je fus tenté de hasarder quelques pas, surtout lorsque sur un mot, que j'avais dit à Narischkin au sujet d'une Dame, que je voyais à la Cour, je vis la Grande Duchesse un moment après en passant devant moi m'adresser la parole pour me répéter en riant presque les mêmes mots que j'ai dit, et en ajoutant: Vous êtes peintre à ce que je vois. . . . Bientôt ensuite je risquai un

ośmieliłem się przesłać jej list, na który odpowiedź przyniósł mi nazajutrz Naryszkin. Zapomniałem wtedy o Syberyi i o świecie całym. — W kilka dni później zaprowadził mnie do niej Naryszkin bez poprzedniego z nią porozumienia się, tak że dowiedziała się o mem przybyciu wtedy dopiero, kiedy już byłem w przedpokoju, przez który w. książę przechodził do swoich pokoi; a że to było późno w wieczór i każdej chwili można go się było spodziewać, nie pozostawało jej nic więcej, jak wpuścić mnie do swojego pokoju dla ochrony nas obojga od największego niebezpieczeństwa. Miała wówczas 25 lat; była niedawno po pierwszym połogu, w którymto czasie każda piękna kobieta najkorzystniej się wydaje. Włosy miała czarne jak heban, pleć śnieżnej białości, która jeszcze lepiej odbijała przy świeżych zawsze rumieńcach, niebieskie duże oczy, pełne wyrazu, rzęsy czarne i bardzo długie, nos grecki, usta wyzywające do pocałunku, ręce i nogi małe, figurę wysoką, więcej tęgą, niż szczupłą, chód nadzwyczaj lekki, a pomimo to pełen majestatycznej powagi, dźwięk głosu miły, śmiech pełen szczerzej wesołości, humor zawsze swobodny i równy; lubiła dzielić wesołe, dziecinne prawie zabawy i z równem zajęciem siadała do najpoważniejszej i najtrudniejszej pracy. Niewola, w jakiej żyła od czasu swego małżeństwa, brak stosownego towarzystwa, wzbudziły w niej wielką chęć do czytania książek, nad którymi trawiła znaczną część czasu. Posiadała rozległe wiadomości i wrodzoną przenikliwość, za pomocą której umiała odgadnąć słabą stronę każdego, kto się do niej zbliżył. Starając się o przychylność narodu, torowała sobie drogę do tronu, którego tak była ze wszech miar godną.

billet dont Narischkin me rapporta la réponse le lendemain. Alors j'oubliai qu'il y avait une Sibérie. Peu de jours après il me conduisit chez elle, même sans l'en prévenir, que lorsque j'étais déjà à la porte de sa garde-robe, dans un temps de la soirée et dans un endroit où il était à craindre que le Grand Duc ne passât un quart d'heure après; de sorte qu'il ne lui restait d'autre parti à prendre pour me cacher, que de me faire entrer chez elle, sans quoi elle risquait de m'exposer, et elle même au plus grand danger.

Elle avait 25 ans, elle ne faisait presque que relever de ses premières couches; elle était à ce moment de beauté, qui en est ordinairement le comble pour toute femme à qui il est accordé d'en avoir. Avec des cheveux noirs, elle avait une blancheur éblouissante, les couleurs, des sourcils noirs et très longs, le nez grec, une bouche qui semblait appeler le baiser, les mains et les bras parfaits, une taille svelte, plutôt grande que petite, la démarche extrêmement leste, et cependant de la plus grande noblesse, le son de sa voix agréable et le rire aussi gai que l'humeur qui la faisait passer avec une facilité égale des jeux les plus folâtres, les plus enfantins, à une table de chiffres dont le travail physique ne l'épouvantait pas plus que le texte, tel importante ou même périlleuse qu'en fut la matière. La gêne ou elle vécut depuis son mariage, la privation de toute compagnie analogue à son esprit, l'avait porté à la lecture. Elle savait beaucoup, elle était caressante, sachant saisir l'endroit faible d'un chacun. Elle se frayait dès lors par l'amour du public le chemin à ce trône qu'elle a depuis rempli avec tant de gloire.

Taką była kobieta, która zupełnie inny dała kierunek całemu memu życiu i do której przywiązałem się z całym zapalem szczerzej i długo pokonywanej miłości.

. Nie mogę sobie odmówić przyjemności opisanie tutaj ubioru, w jakim ją wtedy ujrzałem. Ubrana była w suknię z białego atlasu, zdobną w koronki i wstążki koloru różowego. Zdawała się niepojmować, jakim sposobem znajdować się mogę w jej gabinecie, i ja sam często się dziwiłem, przechodząc w czasie dworskich uroczystości około tyłu straży i służby wszelkiego rodzaju, jak się to stać mogło, iż tyle razy już zdołałem się dostać, jakby okryty jaką zasłoną, do miejsc, na które w przytomności drugih oczu nawet zwrócić nie śmiałem.

Powiedziałem już poprzednio, że Williams wyjawiał Bestużewowi tajemnicę uczuć, jakie powzięła w. księżna ku mnie. Byliśmy w wielkiem niebezpieczeństwie; trzeba było zapobiedz koniecznie, żeby wielki kanclerz nie przywołał napowrót do Petersburga Sołtykowa, rezydującego w owym czasie w Hamburgu, a któremu wielka księżna wołała wszelkie żądane porobić ustępstwa, niż ujrzyć go napowrót w Rosyi. Dalej trzeba było jeszcze zniewolić Bestużewa, ażeby użył przeważnego wpływu, jaki posiadał w gabinecie saskim, do wyrobienia mi jakiej missyi politycznej, z którąbym mógł przybyć powtórnie na dwór petersburgski.

Telle fut la maîtresse qui devint l'arbitre de ma destinée ; mon existence entière lui fut dévouée beaucoup plus sincèrement, que ne le disent d'ordinaire tous ceux qui se trouvent en pareil cas. Et par une singularité remarquable, j'eus à lui offrir quoique à l'âge de 22 ans ce que personne n'avait. . . .

D'abord une éducation sévère m'avait éloigné de tout commerce crapuleux ; ensuite l'ambition de percer et de me soutenir dans tout ce qu'on appelle (surtout à Paris) la bonne compagnie m'avait préservé dans mes voyages, et un concours de singulières petites circonstances dans les liaisons, que j'avais ébauchées dans les pays étrangers et dans le mien et en Russie même. avaient semblé me réserver exprès tout entier à celle qui depuis a disposé de mon sort.

Je ne puis me refuser au plaisir de marquer ici jusqu' à l'habillement où je la trouvais ce jour là. C'était une petite robe de satin blanc ; une parure légère de dentelles mêlées de rubans roses en était le seul ornement. Elle ne concevait pour ainsi dire point comment il fut possible que je fusse réellement dans son cabinet, et il est vrai, que je me suis souvent demandé depuis à moi même, quand aux jours de cour je passai au milieu de tant de gardes et de surveillants de tout genre, comment il se pouvait que j'eusse pénétré déjà tant de fois comme enveloppé d'un nuage, dans les lieux, que je n'osai pas seulement envisager en public.

J'ai dit que Williams fut celui qui fit part à Bestucheff de l'intérêt que prenait à moi la Grande Duchesse ; c'était une nécessité ! il fallait arrêter les ressorts que le chancelier faisait jouer

Cztery wiersze napisane ręką wielkiej księżnej i wręczone przez Williamsa Bestużewowi, wywarły na tego ostatniego pożądany skutek, gdyż przyobiecał zastosować się do naszych życzeń.

PORTRET KROLA.

Cesarzowa Elżbieta w tak dziecinną prawie zależności trzymała swego siostrzeńca, że tenże musiał ją prosić o osobne pozwolenie, ażeby wolno było Hornowi i mnie przybyć do *Oranienbaum*. Z jednej strony cieszyłem się niewymownie, iż będę tam mógł te dwa dni przepełnić; z drugiej za to musiałem być tem ostrożniejszy, będąc bardziej wystawiony na śledcze oko szpiegów, których cesarzowa utrzymywała na naszym dworze.

Nigdy nie miałem większej łatwości zbliżenia się do w. księżnej i zabawienia się jej rozmową; zaczęliśmy pomiędzy innemi rozmawiać o pamiętnikach pisanych przez *Grande Mademoiselle* i o portretach, umieszczonych przez nią na końcu tych pamiętników; a gdy w. księżna wynurzyła chęć posiadania mojego portretu, postanowiłem napisać go. Umieszczam go tutaj tak, jak go napisałem wówczas w r. 1756, nie nie odmieniając. W r. 1760 odczytałem go powtórnie i do-

pour faire rappeler ce Sołtykoff qui alors residait à Hambourg et auquel la Grande Duchesse aimait mieux désormais continuer des secours pour l'emploi qu'il y exerçait, que de le revoir en Russie. Il fallait de plus engager Bestucheff à user de l'influence impérieuse qu'il exerçait dans le Cabinet de Saxe pour faire en sorte que je pusse revenir à la Cour de Petersbourg avec un caractère public.

Quatre lignes de la main de la Grande Duchesse qui furent présentées à Bestucheff par Wilkins produisirent de la part de Bestucheff la promesse désirée.

PORTRAIT DU ROI-

La dépendance presque enfantine dans laquelle l'Impératrice Elisabeth tenait son neveu rendait nécessaire une permission expresse qu'il fallut qu'il sollicitât, pour que Horn et moi puissions aller à Oranienbaum. Plus je me trouvais heureux d'y passer ces deux jours, et plus je fus apparemment exposé à la vigilance des espions que l'Impératrice entretenait dans la jeune Cour.

Je n'avais jamais eu autant de facilité d'approcher la Grande Duchesse et de jouir en société des charmes de sa conversation; celleci tomba entre autres sur les mémoires de la Grande Mademoiselle et sur les portraits faits par elle qui se trouvent à la suite de ses mémoires. Cela m'a donné lieu à faire le mien que la Grande Duchesse voulut avoir. Je le place ici, tel que je l'ai fait alors, en 1756. Je le relus en 1760.

dałem kilka wierszy, umieszczonych na końcu pod tą datą. W dalszym ciągu tych pamiętników wyznam otwarcie czytelnikowi, jakie zmiany zaszły w skutek czasu i okoliczności w mem usposobieniu; gdyż sądzę, że chociaż niedokładnie, to tyle przecież znam samego siebie, że zdołam te zmiany ocenić.

„Tyle się naczytałem rozmaitych portretów, że wreszcie i mnie wzięła ochota napisania swego własnego. Byłbym zupełnie zadowolniony z mojej postaci, gdybym mógł być choć o jeden cal wyższy; gdybym miał nogę kształtniejszą, nos mniejszy, biodra niższe, wzrok bystrzejszy i trochę większe zęby. Nie mówię, żebym się wówczas sądził być bardzo pięknym; lecz nie pragnąłbym niczego więcej, gdyż sądzę, że mam twarz pełną wyrazu i szlachetności, ruchy pełne wdzięku, ułożenie poważne i odznaczające mnie pomiędzy innemi osobami. Często przecież z powodu mego krótkiego wzroku, wydaję się być ponury i zakłopotany; lecz prędko odzyskuję zwykłą swobodę i wtedy często staję się zbyt zaufany w swoje siły moralne. Odebrałem jak najstaranniejsze wychowanie, które nie mało się przyczyniło do rozwinięcia wszystkich moich dobrych przymiotów i talentów. Potrafię bez wysilenia utrzymywać każdą rozmowę, lecz nie zawsze i nie na długo zdołam nią kierować, chyba że me uczucia grają w niej jaką rolę, lub szczególnie upodobanie, jakim mnie natura obdarzyła do wszystkiego, co ma jaki związek ze sztukami pięknymi.

Spostrzegam prędko każdą śmieszność i fałsz wszelkiego rodzaju, jako też wady ludzi i często zbyt skwapliwie daję im to uczuć. Mam nieprzewyciężony wstręt do złego towarzystwa. Zna-

J'y ajoutai alors le peu de lignes qui portent cette date. Je dirai avec sincérité au lecteur dans la suite de ces mémoires les changements que les années et les circonstances ont apportés à ce portrait, du moins pour autant qu'il est donné à l'homme de se connaître soi même. „A force de lire des portraits, l'envie m'a prise de faire le mien. Je serais content de ma figure, si j'étais d'un pouce plus grand, si j'avais la jambe mieux faite, le nez moins aquilin, moins des hanches, la vue meilleure et que mes dents parussent davantage. Ce n'est pas qu'avec toutes ces corrections je me crusse fort beau, mais je ne désirerais pas de l'être davantage, car je me crois la physionomie noble et très significative et un air de qualité dans le geste, dans tout mon maintien assez distingué pour me faire remarquer partout. Ma vue basse me donne pourtant souvent un air un peu embarrassé et sombre; mais cela ne dure pas, et dès que ce moment est passé, j'ai le défaut ensuite d'avoir souvent la contenance trop fière. L'éducation excellente que j'ai eue m'a beaucoup aidé à pallier les défauts de ma figure et de mon esprit et à tirer parti de l'une et de l'autre au-delà de leur vraie valeur. J'ai assez d'esprit pour n'être jamais au dessous d'aucune conversation, mais pas assez fécond pour en faire les frais principaux souvent ou longtemps, à moins que le sentiment n'y ait beaucoup de part, ou le goût que la nature m'a donné très vif pour tout ce qui a rapport aux arts.

J'aperçois vite le ridicule et le faux en tout genre et les travers des gens, et souvent j'ai été trop prompt à le leur faire sentir. Je hais la mauvaise compagnie par antipathie. Un grand fond de paresse ne m'a pas laissé étendre mes talents

czny zaród lenistwa nie dozwolił mi należycie rozwinać mych talentów i zużytkować nabytych wiadomości. Pracuję tylko wtedy, gdy czuję się usposobiony do pracy. Pracuję albo wiele, albo wcale nie. Co do prowadzenia interesów, przeskadza mi w nich zbytńia otwartość, pospiech, w skutek czego często za daleko się zapędzam. Osądzę trafnie każdą sprawę, pod mój sąd oddaną, dostrzegę natychmiast wszystkich błędów w niej popełnionych, lecz czuję, że sam równiebyrn postąpił, gdybyrn nie szedł za radą kogoś rozwężniejszego i doświadczonego. Jestem nadzwyczaj wrażliwy, lecz łatwiej poddaję się smutkowi, niż radości; i często upadłbyrn pod ciężkiem brzemieniem tego pierwszego, gdyby mi nie dawało siły wewnętrzne przekonanie, czyli raczej przecucie, iż będę jeszcze w tem życiu bardzo szczęśliwy. Z urodzenia obdarzony wybujałą i rozognioną wyobraźnią, gotów jestem do wszelkich poświęceń dla dobra ojczyzny i pozyskania sławy, i to był główny cel mego całego życia i wszystkich czynności. Do kobiet nie czułem wielkiego popędu. Zawiązałem kilka miłosnych intryg, nie żebyrn tego czuł prawdziwą potrzebę jak raczej, że nie chciałem odróżniać się od drugich. Nareszcie poznałem, co to jest miłość i kocham z taką namiętnością, że gdybyrn miał doznać zawodu, czułbyrn się najnieszczęśliwszym z ludzi i zniechęciłbyrn się do wszystkiego. Obowiązki przyjaźni są dla mnie święte i posuwam się czasem w tym względzie bardzo daleko. Chociażby mi się przyjaciel przeniewierzył, gotów jestem do wszelkich ofiar, byle tylko z nim nie zrywać przyjaźni; i chociaż mnie jak najbardziej obrazi, nie zapominam nigdy doznanych od niego dobrodziejstw. Sądę, iż jestem bardzo do-

et mes connaissances aussi loin que je l'aurais pu. Quand je travaille, c'est par une espèce d'inspiration. Je fais beaucoup, ou rien du tout. Pour ce qui s'appelle la conduite des affaires, j'y porte ordinairement trop de franchise, trop d'empressement et par là, je fais souvent des pas de clerc. Je jugerai bien d'une affaire, je trouverai d'abord les fautes d'un projet ou de celui qui l'exécute, mais il me faut encore et un conseil et un frein pour n'en pas faire moi même. Je suis extrêmement sensible, mais plus au chagrin qu'à la joie, et le premier prendrait trop sur moi, si je ne portais au fond de mon cœur le pressentiment d'un trop grand bonheur futur. Né avec une vaste et ardente ambition, les idées de réformation, de gloire et d'utilité pour ma patrie sont devenues comme le canevas de toutes mes affaires et de toute ma vie. Je ne me croyais guère fait pour les femmes. Je n'attribuais les premiers essais que j'en ai faits qu'à quelques convenances particulières. Enfin, j'ai connu la tendresse, et j'aime avec une telle passion que je sens qu'un revers dans mes amours me rendrait l'homme le plus malheureux du monde et me donnerait un découragement total. Les devoirs de l'amitié me sont sacrés et je les pousse fort loin. Si mon ami a tort envers moi, il n'y a rien au monde que je ne fasse pour m'empêcher de rompre avec lui, et longtemps après qu'il m'a offensé, je me souviens que je lui ai des obligations. Je me crois très bon ami. Il est vrai que je le suis intimement de peu de gens, quoique je sois infiniment reconnaissant pour toute espèce de bien que l'on me fait. Quoique fort prompt à discerner les défauts de mon prochain, je suis fort porté à les excuser par une

brym przyjacielem. Prawda, że bardzo mało mam poufalszych przyjaciół, chociaż niezmiernie wysoko cenię każdą wyświadczoną sobie przysługę. Chociaż bardzo skory do roztrząsania wad mych bliźnich, bardzo chętnie uniewinniam ich; gdyż nie raz przekonałem się, że można się mieć za bardzo cnotliwego, a rozebrawszy pilnie wszystkie swe skłonności, znajdzie się pomiędzy niemi mnóstwo takich, któreby przy nadarzonej sposobności mogły nas unieść do największych zbrodni, gdybyśmy ich wszelkimi siłami nie pokonywali. Chętnie udzielam tego, co posiadam; skępstwa nienawidzę, lecz nie umiem się dobrze rzadzić. Powierzonych mi tajemnicy dochowam daleko skrypatniej, niż swęj własnej. Cudze cierpienie obudza we mnie współczucie. Tak lubię być kochanym i chwalonym, że gdyby nie obawa śmieszności i ciągle stykanie się z podobnymi ludźmi, byłbym nadzwyczajnie próżnym. — Kłamstwa nienawidzę z zasady i przez wrodzony wstręt do wszystkiego, co nie jest prawdą. Nie jestem tak nazwanym świętoszkiem i nie lubię ich nawet; lecz wierzę w wszechmocność Boga i modlę się często do niego z tą błogą nadzieją, że Ten, który jest źródłem niewyczerpanej dobroci, wysłucha modlitwy skruszonego grzesznika. Kocham także szczerze ojca i matkę, nie tylko z poczucia obowiązku, lecz z wrodzonego popędu. Nie jestem mściwy; gniew mój prędko się uspakaja i chociaż w pierwszym uniesieniu powzięę zamiar pomsty, nigdy go przecież nie wykonam. Często przebaczam nie tak z wspaniałości, jak raczej ze słabości charakteru, i lękam się mocno, żeby ta wada nie była mi kiedyś przeszkodą w wykonywaniu dzieł przedsięwziętych. Lubię pogrążyć się w myślach; a po-

réflexion que j'ai faite souvent : c'est que tel vertueux que l'on se croie, si l'on s'examine bien impartialement, on trouve en soi des affinités bien humiliantes avec les plus grands crimes auxquels il ne faudrait peut être qu'une forte tentation pour éclore, si l'on n'y prend garde sévèrement. J'aime à donner, je déteste la vilenie, mais aussi ne sais-je pas trop gouverner ce que j'ai. Je ne garde pas si bien mes propres secrets que ceux des autres, sur lesquels je suis fort scrupuleux. Je suis fort compatissant. J'aime si fort à me voir aimé et approuvé, que ma vanité serait excessive si la crainte du ridicule et l'usage du monde ne m'avaient appris à me contraindre là-dessus. Au reste, je ne ments point par principe autant que par aversion naturelle pour la fausseté. Je ne suis pas ce qu'on appelle devot, et tant s'en faut; mais j'ose dire que j'aime Dieu et m'adresse très souvent à Lui, et j'ai cette idée flatteuse qu'il aime à nous faire du bien quand nous le Lui demandons. J'ai encore le bonheur d'aimer mon Père et ma Mère par inclination autant que par devoir. Tel projet de vengeance que le premier mouvement m'inspire, je ne pourrais guère l'exécuter en plein; la pitié l'emporterait, je crois. On pardonne souvent par une sorte de faiblesse autant que par grandeur, et je crains que cette même cause n'apporte un jour de l'inexécution à beaucoup de mes desseins. Je réfléchis volontiers, et j'ai assez d'imagination pour m'amuser seul et sans livre, surtout depuis que j'aime (1756). Je dois ajouter à présent que je veux longtemps les mêmes choses et que j'ai observé en m'examinant, que depuis que j'ai vécu trois ans au milieu de gens détestables et qui m'ont fait

nieważ mam żywą wyobraźnią, mogę więc obejść się w samotności nawet i bez książki, szczególniej od czasu, jak się zakochałem (r. 1756). — Obecnie muszę jeszcze dodać, że nie lubię odstępować od raz powziętego zamiaru i że pilnie zważając na siebie, doszedłem, że od czasu, jak przeżyłem trzy lata pomiędzy zazdrosnymi ludźmi, którzy mi w każdym kroku starali się szkodzić, stałem się daleko cierpliwszym. Nie wiem, czy to pochodzi z wyczerpania się pewnej dozy złości, czy też, że gorzej już mi nie będzie, jak mi było. Jeżeli będę jeszcze kiedy sam szczęśliwy, chciałbym, żeby wszyscy również mogli używać szczęścia, aby moje szczęście żalu w drugich nie wzbudzało (r. 1760).“

PRZYGODA Z SANKAMI.

Elżbieta prawie ciągle już zapadała na zdrowiu, tak, że nie można było długiego rokować jej życia. W. księżna powiła w tym czasie córkę, która umarła w roku 1759. Widywałem ją często, już teraz bez pomocy Naryszkina. Przyjeżdżałem zwykle kariolką lub sankami w pewne miejsce, blisko zamku, z kąd pieszo szedłem temi samemi schódkami, któremi mnie Naryszkin pierwszy raz wprowadził; a straż stojąca przy nich, zawczasu widać uwiadomiona o mem przybyciu, nie robiła mi żadnych trudności, ani pytań. Czasami też w. księżna o umówioną godzinie, przebrana po mężku, wychodziła tą samą drogą i wsiadłszy na czekające wraz ze mną sanki, udawała się do mego mieszkania. Pewnego dnia, gdy tak na nią czekał, jakiś oficer

horriblement souffrir, je suis devenu moins haineux. Je ne sais si c'est une dose de haine qui est épuisée, ou si c'est qu'il me paraît toujours que j'ai déjà vu pis. Si jamais je suis heureux, je voudrais que tout le monde le fût alors, pour que personne n'eut regret à mon bonheur. (1760.)

ACCOUCHEMENT.

AVENTURE DU TRAINEAU.

Elisabeth avait dès lors des maladies fréquentes et qui ne permettaient pas de lui présager de longs jours. La Grande Duchesse était accouchée dans ce temps-là d'une fille qui est morte en 1759. Je la voyais souvent; Narischkin même ne m'était plus nécessaire pour cela. Je me rendais en carriole, ou en traîneau, à une certaine distance du château où j'allais à pied, seul, par ce même petit escalier par lequel Narischkin m'avait introduit pour la première fois, et dont la sentinelle (apparemment avertie d'avance) ne me faisait ni question, ni obstacle. Quelque fois même, la Grande Duchesse, à une heure convenue, sortait par là, habillée en homme et venait se mettre sur mon traîneau, et je la conduisais chez moi. Un jour que je l'attendais ainsi, un

zaczął się kręcić około mych sanek i zadał mi nawet kilka pytań. Byłem otulony futrem po same uszy, na głowie miałem wielką czapkę, nie mógł mnie więc poznać. Udałem, że śpię, jak gdybym był jakim służącym, czekającym za panem; lecz muszę przyznać, że pomimo trzaskającego mrozu, gorąco mi się zrobiło. Wreszcie oddalił się ów ciekawy natrętnik i księżna przybyła, lecz już to taka nieszczęśliwa była noc; gdyż ledwieśmy kilka-dziesiąt kroków ujechali, sanki uderzyły tak gwałtownie o kamień, że księżna wyleciała z nich o kilka kroków. Myślałem, że już nie żyje, gdyż nieruszała się wcale; pobiegłem ją podnieść i pokazało się, że tylko się mocno potłukła. Powróciła zaraz do siebie; lecz nie wiem, jakim sposobem pokojówka zamknęła drzwi, przez które księżna dostawała się do swego mieszkania; tak, że wystawiona była na największe niebezpieczeństwo, dopóki wreszcie jakimś szczęśliwym przypadkiem nie nawinęła się inna dziewczyna i drzwi nie otworzyła.

BRANICKI. NIEFORTUNNE SPOTKANIE

6go Lipca.

Branicki, dzisiejszy generał, należał wówczas do świty dworzan księcia Karóla. Młodym jeszcze będąc wówczas, odznaczył się już i okrył sławą w dwóch bitwach, w których miał udział, służąc za ochotnika w wojsku austriackiem razem z księciem Karólem. Jak tylko przybył do Petersburga, zaczął okazywać wielką chęć wejścia ze mną w bliższe stósunki; postanowiłem więc wystawić go na próbę przy następującej sposobności.

bas officier vint tourner autour de moi et me fit même quelques questions. J'avais la tête enfoncée dans un gros bonnet et le corps dans une grande fourrure. Je fis semblant de dormir comme un domestique qui attend son maître. J'avoue que malgré le froid horrible qu'il faisait, j'eus chaud; enfin le questionneur s'en alla et la Princesse vint; mais c'était la nuit des aventures; le traîneau heurta si rudement contre une pierre, qu'elle fut jetée face contre terre à quelques pas du traîneau; elle ne remuait pas; je la crus morte, je courus la relever; elle en fut quitte pour des contusions, mais en rentrant, sa fille de garde-robe, par je ne sais quelle méprise, n'avait pas laissé la porte de la chambre ouverte. Elle courut les plus grands risques, jusqu'à ce qu'enfin un heureux hasard servit à faire ouvrir cette porte par une autre.

BRANICKI. LA GRANDE MESAVENTURE

du 6 Juillet.

Un de ceux qui composaient la suite du prince Charles était *Branicki*, aujourd'hui Grand Général. Tout jeune alors il s'était déjà fait connaître par deux campagnes qu'il avait faites avec distinction en volontaire à l'armée autrichienne, à la suite de ce même Prince Charles. Dès le moment de son arrivée à Pétersbourg il me témoigna une si grande envie de gagner mon amitié et d'une façon si particulière et si chevaleresque,

Ponieważ kierunek, jaki wzięła sprawa kanclerza i wszystkie ówczesne okoliczności na dworze petersburskim i warszawskim, nie zdawały się wróżyć nic pomyślnego dla mnie, postanowiłem oddalić się na niejaki czas z Rossyi za urlopem, zabezpieczając sobie wszakże drogę do powrotu w każdym czasie, gdy to uznam za stosowne. Z tego powodu wycieczki moje nocne do Oranienbaum częstszemi się stały; szczególnie, gdy bawiąc razem z księciem Karólem w *Peterhof*, blisko o połowę miałem mniej drogi do celu moich podróży. Wycieczki te tak mi się szczęśliwie udawały, tak już do nich przywykłem, że zapomniałem zupełnie o niebezpieczeństwie, na które mógłbym być narażony w razie jakiego nieszczęśliwego spotkania i poznania mojej osoby. I tak 6go Lipca, nie uwiadomiwszy poprzednio księżnój, jak to zwykle czyniłem, ośmieliłem się wybrać się do niej. Najałem, tak jak zwyczajnie, mały kryty wózek powożony przez rossyjskiego zwoszczyka, nieznającego mnie wcale; sam usiadłem w głębi wózka wraz z moim służącym, który mi zawsze w tych wycieczkach towarzyszył, obydwaj przebrani, tak jak zwyczajnie.

Była to nieszczęśliwa noc dla mnie (jeżeli w Rosyi można ten czas nocą nazywać), gdyż wjechawszy do lasku przytykającego do Oranienbaum, spotkaliśmy w. księcia z całą jego świtą i wszystkich dobrze podchmielonych. Zapytują się zwoszczyka, kogo to wiezie? Tenże odpowiada, że nie wie. Mój służący odzywa się, że to krawiec jedzie. Przestano na téj odpowiedzi i puszczono nas. Lecz Elżbieta Woronzow, panna honorowa w. księżnój, a kochanka w. księcia, znajdująca się z nim razem, zaczęła tak złośliwe robić przypuszczenia o tym mniemanym krawcu,

qué j'eus la pensée d'en faire l'épreuve dans l'aventure singulière dont je vais faire le récit :

Comme la tournure qu'avait prise l'affaire du Chancelier et toutes les circonstances d'alors des cours de Pétersbourg et de Varsovie devenaient de plus en plus épineuses pour moi, je trouvai nécessaire de m'absenter pour quelque temps de Russie par congé, sauf à y retourner en temps et lieu. Cette idée même rendit mes courses nocturnes à Oranienbaum plus fréquentes, surtout depuis que mon séjour à Péterhoff à l'occasion de celui qu'y faisait le P. Charles me rapprochait des deux tiers du chemin de mon objet.

L'habitude heureuse que j'avais jusqu'alors et du travestissement et de tous les moyens relatifs à ces courses, en avait tellement fait disparaître les risques à mes yeux, que le 6 Juillet, j'hasardai d'en faire une, sans me concerter même d'avance avec la Grande Duchesse comme j'avais toujours fait. Je louai, comme de coutume un petit chariot couvert qu'un *Zwoszczyk* russe conduisait sans me connaître; au dos de la voiture était assis le même coureur travesti qui m'avait toujours accompagné ci devant.

Cette nuit là (qui n'en était pas une en Russie), nous rencontrons par malheur dans le bois d'Oranienbaum le Grand Duc avec toute sa suite, tous à demi ivres. On demande au *Zwoszczyk* qui il mène? Il répond qu'il n'en sait rien. Mon coureur répond que c'est un tailleur. On nous laisse passer. Mais Elisabeth Woronzoff, demoiselle d'honneur de la Gde Duchesse et maîtresse du Grand Duc qui était avec lui, fait en ricanant sur ce prétendu tailleur des suppositions qui mettent le Grand Duc tellement en mauvaise humeur, qu'après que j'eus passé quelques heures

że wprowadziła w. księcia w jak najgorszy humor. Przepędziłem z księżną kilka godzin zupełnie swobodnie, jak gdyby nic nie było zaszło; ale gdym wychodził z zajmowanego przez nią pawilonu ubocznego, do którego się umyślnie wyniosła pod pozorem brania kąpeli, otoczony zostałem przez trzech ludzi na koniach z dobytymi szablami w ręku, którzy schwyciwszy mnie za kołnierz, przyprowadzili tak przed w. księcia, który przypatrzywszy mi się i poznawszy, kazał moim przewodnikom iść za sobą. Szliśmy tak przez niejaki czas drogą spuszczącą się ku morzu. Myślałem, że już wybiła ostatnia moja godzina; lecz przyszedłszy na brzeg, zwróciliśmy się na prawo, ku drugiemu pawilonowi, gdzie w. książę bez żadnego wstępu zapytał mnie się w krótkich słowach, czy odwiedzałem jego żonę. Odpowiedziałem, że *nie*.

On. Powiedz wpan prawdę; jeżeli się przyznasz, wszystko się jeszcze może da ułożyć; jeżeli zaś nie zechcesz dobrowolnie wyznać swęj winy, źle możesz wyjść na tem.

Ja. Nie mogę powiedzieć, że uczyniłem to, czego nie uczyniłem. Po téj mojej odpowiedzi wyszedł w. książę do drugiego pokoju, gdzie zdawał się naradzać ze swemi towarzyszami hulanki; po krótkiej chwili wszedł znowu i rzekł do mnie:

On. Kiedy nie chcesz się przyznać, pozostaniesz tutaj aż do dalszego mego rozkazu. I wyszedł zostawiając mnie samego w pokoju z jenerałem Bruckdorff i wartą stojącą u drzwi. Przez dwie godziny nie przemówiliśmy do siebie ani słowa. Dopiero po 2ch godzinach takiego przykrego oczekiwania ujrzałem wchodzącego hrabiego Alexandra Suwarowa, brata owego ulubieńca.

avec la Grande Duchesse, en sortant du pavillon écarté qu'elle cocupait alors sous pretexte des bains, je me vis, à quelques pas de là, tout d'un coup assailli par trois hommes à cheval qui avaient le sabre à la main et qui me saisirent au collet et me conduisirent ainsi jusqu'au Grand Duc qui, m'ayant reconnu, ordonna siplement à mes conducteurs de le suivre. On me mena quelque temps par un chemin qui aboutissait à la mer. Je crus voir ma fin; mais sur le bord on tourna à droite vers un autre pavillon, où le Grand Duc me demanda d'abord en termes clairs si j'avais..... sa femme. Je lui dis que *non*.

Lui. Dites moi la vérité, car si vous la dites, tout pourra s'arranger; si vous la niez, vous passerez mal votre temps.

Moi. Je ne puis pas Vous dire que j'ai fait ce que je n'ai pas fai. *Sur cela*, il alla dans la chambre voisine, où il parut faire consultation avec les gens de sa suite; il rentra peu après et me dit:

Lui. Eh bien, puisque Vous ne voulez pas parler, vous resterez ici, jusqu'à nouvel ordre, et il me laissa avec garde à la porte dans une chambre où il n'y avait que moi et son Général Bruckdorff. Nous gardâmes le plus profond silence pendant deux heures, au bout desquelles je vis entrer le Comte Alexandre Schouwalef, cousin du favori. C'était le Grand Inquisiteur, Chef de ce terrible Dicastère d'Etat, qu'on appelait en Russie la Chancellerie secrète. Comme pour augmenter la terreur que le nom seul de son emploi inspirait, la nature lui avait donné des tiraillements de nerfs qui défiguraient horriblement son visage, laid d'ailleurs, toutes les fois qu' il était sérieusement occupé.

Był on wielkim inkwizytorem, naczelnikiem téj straszliwéj rady państwa, którą nazywają w Rosyi „tajemną kancelaryą.“ Jakby dla powiększenia zgrozy, którą samo nazwisko jego urzędu wzbudzało, natura obdarzyła go szpetną twarzą, która wykrzywiała mu się konwulsyjnie, ile razy był jakimi ważnemi myślami zajęty. Samo ukazanie się jego dało mi do poznania, że cesarzowa już wie o wszystkim. Zwróciwszy się ku mnie, wybąknął z zakłopotaną miną kilka słów, z których domysliłem się raczej, niż zrozumiałem, że żąda, abym wytłómaczył się przed nim z zaszłych wypadków.

Zamiast zapuszczać się w bliższe szczegóły, rzekłem do niego: Spodziewam się, że pan sam uznasz, jak wiele zależeć powinno na tem nie tak mnie, jak raczej waszemu dworowi, żeby ta cała sprawa jak najmniéj się rozgłosiła i żebym ja jak najprędzój się ztąd wydostał. On (bełkocząc ciągle, gdyż nadomiar nieszczęścia zająkał się): Masz wpan słuszność, zrobię wszystko, co tylko będzie w méj mocy, żeby cię uwolnić. Wyszedł i powrócił w niespełna godzinę, oznajmując mi, że jestem wolny i że na dole czeka już powóz mający mnie odwieść do Peterhofu. Powóz, w którym mnie wsadzono, był wprawdzie zamknięty; ale cóż, kiedy z samych prawie szyb się składał, tak jak latarnia. W tym to mniemanym incognito, o 6tej godzinie z rana, to jest w biały zupełnie dzień, wlokłem się powoli dwoma końmi po głębokim piasku. W pewnej odległości od Peterhof kazałem stanąć i odesławszy powóz, postanowiłem resztę drogi odbyć pieszo, otuliwszy się płaszczem i wcisnąwszy czapkę na oczy. Wyglądałem jak jaki rozbójnik; lecz zawsze jeszcze

Son apparition me fit comprendre que l'Impératrice était instruite. Il balbutia d'un air embarrassé quelques paroles qui me firent deviner, plutôt que comprendre, qu'il me demandait explication de ce qui venait d'arriver.

Au lieu d'entrer en détail là-dessus, je lui ai dit : je crois que vous comprenez monsieur qu'il importe autant à l'honneur de votre propre cour, qu'à moi, que tout cela finisse avec le moins d'éclat que possible et que vous me tiriez d'ici au plutôt.

Lui : (toujours en balbutiant, car il était bègue pour surcroît d'agrément) Vous avez raison, et je vais m'en occuper. Il sortit, et en moins d'une heure il revint me dire qu'il y avait une voiture prête pour moi et que je n'avais qu'à retourner à Peterhoff. — C'était un mauvais petit carrosse, mais tout en glaces, ou plutôt en vitres de tous côtés, comme une lanterne. C'est dans ce prétendu incognito, à 6 heures du matin, en plein jour, que je m'acheminai lentement à deux chevaux dans un sable profond qui me fit paraître le temps de la traversée d'une longueur infinie. A quelque distance de Peterhoff je fis halte. Je renvoyai cette voiture pour faire le reste du chemin à pied dans ma capote et mon bonnet rabattu sur les oreilles. On aurait pu me prendre pour un brigand, mais toujours ma figure devait encore moins attirer l'attention de la part des curieux, que cette belle voiture.

Arrivé près du bâtiment du bois où je demeurais avec plusieurs des cavaliers de la suite du Prince Charles, dans des chambrettes basses au rez de chaussée, dont toutes les fenêtres étaient ouvertes, je ne voulus pas entrer par la porte, de peur de rencontrer quelqu'un, je crus faire merveille de rentrer par la fenêtre dans ma chambre, mais je me mépris de fenêtre, et en faisant

nniej ścigałem na siebie uwagę ciekawych, niż ów fatalny pojazd, w którym mnie wyprawiono.

Przybywszy do skrzydła, w którym mieszkałem wraz z kilku dworakami z orszaku księcia Karóla, w niskich parterowych pokoikach, od których wszystkie okna były pootwierane i nie chcąc wchodzić drzwiami, żeby się z kim nie spotkać, wpadłem na wysmienity pomysł wejścia przez okno; lecz cóż, kiedy pomyliłem się i wskoczywszy, jak mniemałem, do swego pokoju, znalazłem się u mego sąsiada, jenerała Ronclur, który się właśnie golił. Ukazałem mu się, jak duch jaki i przez całą chwilę staliśmy nieporuszeni, wzajemnie sobie się przypatrując; dopiero poznawszy się dokładnie, wybuchnęliśmy obydwaj serdecznym śmiechem. Uspokoiwszy się nieco, rzekłem do niego: Nie pytaj mnie, zkąd przybywam i dla czego wchodzę oknem, nie drzwiami; lecz jako dobry kolega daj mi słowo honoru, że nie wspomnisz o tem przed nikim. Dał mi je, i poszedłszy do swojego pokoju, położyłem się i chciałem usnąć, lecz nadaremnie. Następnego dnia przepędziłem w ciągłej obawie. Widziałem doskonale, że wszyscy wiedzą o mej przygodzie, lubo nikt mi o niej niewspomniał nawet. Nareszcie w. księżna znalazła sposobność przesłania mi biletu, z którego wyrozumiałem, że stara się zjednać sobie kochankę swego męża. Nazajutrz przybył w. książę z żoną i z całym swym dworem do Peterhofu, gdzie miano przepędzić dzień Ś. Piotra 29go Lipca, obchodzony uroczystie na dworze na pamiątkę założyciela tego miejsca.

Wieczorem był bal; tańcząc menueta z Elżbietą Woronzow, rzekłem do niej: W mocy pani jest szczęście niektórych osób; na co odpowiedziała mi, że zrobiła już, co mogła i abym przy-

le saut, je me trouvais dans la chambre de mon voisin, le Général Ronclur, qui se faisait raser. Il crut voir un spectre; nous restâmes réciproquement muets quelques moments; des éclats de rire succédèrent, Je lui dis: ne me demandez pas d'où je viens, ni pourquoi j'arrive par la fenêtre, mais en bon compatriote donnez-moi votre parole d'honneur de ne point parler de tout ceci; il me la donna, et j'allai essayer de dormir, mais inutilement. Je passai deux jours dans la plus cruelle perplexité. Je voyais bien à la mine que tout le monde savait mon histoire, mais personne ne m'en parlait. Enfin la Grande Duchesse trouva moyen de me faire parvenir un billet par lequel j'entrevis qu'elle avait fait quelques pas pour se concilier la maîtresse de son mari. Le surlendemain le Grand Duc avec sa femme et toute sa cour arriva à Péterhoff pour y passer le jour de St. Pierre 29 Juin - 10 Juillet, Fête de Cour à cause du nom du Fondateur de l'endroit.

Il y eut Bal à la Cour le même soir; en dansant un menuet avec Elisabeth Woronzow, je lui dis: Vous pourriez rendre quelques personnes bien heureuses; elle me répond: Cela est déjà

wyszedł o 1szej godzinie po północy z Lwem Alexandryczem do pawilonu *Mon-plaisir* w dolnym ogrodzie, gdzie mieszka w. książę i jego żona. Ścisnąłem ją za rękę i poszedłem rozmówić się z Naryszkinem, który mi powiedział: Przyjdź, znajdziesz mnie u w. księcia.

Namyślałem się przez chwilę, co począć; potem poszedłem do Branickiego i zapytałem go, czyby nie chciał przejść się ze mną po dolnym ogrodzie; dodając, że przechadzka ta może nam na złe wyjść, lecz większe jest podobieństwo, że się dobrze skończy. Przystał bez najmniejszego wahania i o umówionej godzinie udaliśmy się razem na naznaczone miejsce. Uszedłszy kilkadziesiąt kroków, spotkaliśmy Elżbietę Woronzow, która prosiła mnie, ażebym jeszcze trochę zaczekał, gdyż jeszcze jest kilka osób u w. księcia i palą fajki, a książę chce się ~~ze~~ z mną sam-na-sam zobaczyć; zaglądała jeszcze do nich po kilka razy, nareszcie dała mi znak, że możemy wejść. Gdyśmy weszli, w. książę przywitał się ze mną wesoło i rzekł: Jaki też ty jesteś dziecinny, czemu mi wcześniiej nie powiedziałeś o wszystkim; gdybyś to był uczynił, byłbyś uniknął wszystkich tych nieprzyjemności, jakie cię spotkały. — Przyznałem mu, jak sobie łatwo można wystawić, zupełną słusność i czempredziej zacząłem się unosić nad głęboką jego znajomością sztuki wojennej, od której oderwać mi się z trudnością przychodzi. To mu bardzo pochlebiało i wprawiło w tak doskonały humor, że po kwandran-sie rzekł do mnie: Ponieważ teraz tak się z sobą zaprzyjaźniliśmy, brakuje nam tu jeszcze kogoś; i powiedziawszy te słowa, wyszedł do pokoju swjej żony, podniósł ją z łóżka, i zaledwiedawszy jej czas do wzięcia pończoch i zarzuce-

presque fait; venez à une heure après minuit avec Lew Aleksandrycz au Pavillon de *Mon-plaisir*, où LL. AA. Impériales logent dans le jardin d'en bas. Je lui serre la main. Je vais me concerter avec Lew Alexandrycz Naryszkin. Il me dit: Venez, vous me trouverez chez le Grand Duc.

Je délibérerai un moment, puis je dis à Brannicki: Voulez-vous risquer de vous promener avec moi cette nuit au jardin d'en bas? Dieu sait où la promenade nous mènera, mais probablement elle finira bien. Il toppe sans hésiter, et nous nous rendons à l'heure et au lieu marqué. A vingt pas du salon je rencontre Elisabeth Woronzow qui me dit: il faut que vous attendiez encore quelque temps ici, car il y a des gens qui fument la pipe avec le Grand Duc et dont il veut premièrement se débarrasser avant de vous voir; elle alla plusieurs fois épier le moment que nous attendions. Enfin elle m'a dit: Entrez; et voilà le Grand Duc qui, d'un air gai, s'en vient à moi et me dit: „n'es tu pas un grand fou de me m'avoir pas mis de la confiance à temps. Si tu l'avais fait, tout ce grabuge ne serait pas arrivé.“

Je convins de tout (comme l'on peut croire) et tout de suite je me mis à exalter la profondeur des dispositions militaires de S. A. Impériale auxquelles il m'était impossible d'échapper. Cela le flatta fort et le mit de si bonne humeur qu'il me dit au bout d'un quart d'heure: mais puisque nous voilà bons amis, il manque encore quelqu'un ici, et sur cela il passe dans la chambre de sa femme, la tire du lit, ne lui laisse que le temps de mettre ses bas et point de souliers et passer une robe de Batavia sans jupon, et dans cet état nous l'amène en lui disant en me montrant: Eh bien, le voilà,

nia na siebie lekkiego ślafrocza, przyprowadził ją nam w tym stanie, bez trzewików nawet, mówiąc: Spodziewam się, że teraz będziecie ze mnie kontenci. W. księżna, korzystając ze sposobnej chwili, rzecze: Brakuje nam jeszcze tylko kilku wierszy od waszój książęcej mości do wicekanclerza Woronzowa, aby wyjednał u dworu warszawskiego szybki powrót do Petersburga naszego przyjaciela.

Wielki książę zawołał, żeby mu przyniesiono stół do pisania; a ponieważ nie można go się było doczekać, położyliśmy mu na kolanach deseczkę i na tym improwizowanym stole napisał ołówkiem bilet bardzo naglący do Woronzowa, a mnie dał drugi, napisany także ołówkiem z przypiskiem Elżbiety Woronzow, który w oryginale dotychczas posiadam i treść jego tu przytaczam:

„Możesz być pewnym, że zrobię wszystko, co tylko będzie w mej mocy, żeby przyspieszyć twój powrót; użyję do tego wszelkich środków i dowiodę czynem, że niezapominam o Tobie.“

„Proszę niezapominać o mnie i być pewnym, że jestem zawsze jego szczerą przyjaciółką i że zrobię wszystko, co tylko będę mogła, ażeby Mu się przysłużyć. Pozostaje przychylną Mu sługą“

Elżbieta Woronzow.

Poczem zaczęliśmy wszyscy sześcioro rozmawiać, śmiać się i robić rozmaite figle z małą fontanną, znajdującą się w tym salonie, jak gdybyśmy nie mieli żadnego kłopotu na sercu i rozeszliśmy się dopiero około 4tej godziny rano.

Jakkolwiek się może to komu obcemu dziecinem wydawać, zapewniam, iż nie ma tu ani jednego nieprawdziwego słowa; od tego zdarzenia datuje się moja serdeczna z Branickim przyjaźń. Nazajutrz wszyscy byli dla mnie nader uprzejmi. Wielki książę cztery razy jeszcze zapraszał

j'espère que l'on sera content de moi. Elle prend la balle au bond et lui dit: il ne manque qu'un billet de votre part au Vice-Chancelier Woronzow, pour lui demander d'effectuer à Varsovie le prompt retour ici de notre Ami.

Le Grand Duc demande qu'on lui apporte une table pour écrire, il ne se trouve qu'une planche qu'on lui met sur les genoux, et il écrit en crayon un billet très pressant à Woronzow pour cela et m'en donne un écrit en crayon et contresigné de la main de sa maîtresse que voici et dont je possède encore l'original.

Vous pourrez être assuré que je ferai tout au monde pour vous faire revenir, je parlerai pour ça à tout le monde et je vous démontrerai que je ne vous oublierai pas.

Je vous prie de ne me point oublier et de croire que je ferai tout mon possible pour vous servir. Je reste Votre très affectionnée servante.

Elisabeth Woronzow.

Ensuite nous nous mettons tous 6 à causer, à rire et à faire mille espièglerie avec une petite fontaine qui était dans ce salon, comme si nous n'avions aucun souci et nous ne nous séparâmes qu'à 4 heures du matin.

Tel fou que cela puisse paraître, je proteste que c'est l'exacte vérité, ce fut le commencement de mon intimité avec Branicki.

Le lendemain, tout le monde me faisait meilleur visage. Le Grand Duc me fit réitérer jusqu'à quatre fois encore mes courses à Oranien-

mnie na podobną poufną gawędkę do Oranienbaum; przybywałem wieczorem, wchodziłem ukrytymi schódkami do pokoju w. księżnej; zastałem tam w. księcia i jego kochankę i jedliśmy razem kolacyą. Potem w. książę wychodził zwykle z Elżbietą Woronzow, mówiąc: Zdaje mi się moje dzieci, że już wam nie jestem potrzebny, i zostawiał mnie samego.

Iwan Iwanowicz gadał mi same grzeczności Woronzow toż samo; czułem przecież, że to wszystko nie jest zupełnie naturalne i że trzeba opuścić Rosyą. Miałem już wszystko do podróży przygotowane i nareszcie wyjechałem z Petersburga.

WAŻNY LIST CESARZOWEJ

przesłany 2go Sierpnia przez Maryą Argenteau.

Wysyłam niezwłocznie hrabiego Kayserlinga, posła w Warszawie, z poleceniem, ażeby, w razie śmierci teraźniejszego króla, starał się koniecznie Ciebie na tronie osadzić; gdyby zaś dla Ciebie nie dało się nic zrobić, to księcia Adama. Tutaj wszystkie umysły jeszcze są niezmiernie wzburzone. Proszę Cię na wszystko nieprzybywaj teraz, gdyż Twoja obecność mogłaby jeszcze obecny stan pogorszyć. Przez sześć miesięcy robiliśmy przygotowania do mego wstąpienia na tron. Piotr III do reszty wszelki rozum postradał. Robił rozmaite wybryki, chciał zniszczyć gwardyą, i w tym celu wyprowadził ją na pole bitwy; chciał ją zastąpić pułkiem holsztyńskim,

baum ; j'arrivais le soir, je montais par un escalier dérobé dans l'appartement de la Grande Duchesse ; j'y trouvais le Grand Duc et sa maîtresse, nous soupions ensemble, après quoi il emmenait sa maîtresse en nous disant : Ah ça, mes enfants, vous n'avez plus besoin de moi, je crois, et je restais tant que je voulais.

Iwan Iwanowicz me disait des choses agréables, Woronzow en faisait autant, j'eus cependant lieu de m'apercevoir que tout cela n'était pas bien clair et qu'il fallait partir. J'en avais la permission d'avance et il fallut enfin quitter Petersbourg le....

LA GRANDE LETTRE DE L'IMPERATRICE

envoyée le 2 Août 1762 de Pétersbourg par
Marie Argenteau.

J'envoie incessamment le Comte Kayserling ambassadeur en Pologne pour Vous faire Roi après le décès de celui-ci, et en cas qu'il ne puisse réussir pour Vous, que ce soit le Prince Adam. Tout les esprits ici sont encore en fermentation. Je vous prie de vous retenir de venir ici, de peur de l'augmenter. Il y avait six mois que mon avènement au trône se tramait. Pierre III avait perdu le peu d'esprit qu'il avait. Il heurtait tout de front ; il voulait casser les gardes ; il les menait en campagne pour cela ; il les aurait remplacés par les troupes de Holstein qui devaient rester en ville ; il voulait changer la Religion, se marier avec L. W., m'enfermer.

który miał pozostać w mieście; chciał przejść na inną religią, ożenić się z E. W., uwięzić mnie i t. d. W dzień uroczystości obchodzony zawarcia pokoju, zelżywszy mnie przy stole publicznie, wydał wieczorem rozkaz, ażeby mnie uwięzić. Stryj mój, książę Jerzy, odwołał ten rozkaz. Od tego dnia zaczęłam pilniej zważać na propozycye, które mi czyniono od czasu śmierci cesarzowej. Zamiarem naszym było uwięzić go w jego własnym pokoju, tak jak księżnę Annę i jej dzieci. Wyjechał właśnie do Oranienbaum; mieliśmy już zapewnioną sobie przychylność większej części kapitanów w regimentach gwardyi; lecz do głównej tajemnicy spisku przypuszczeni byli tylko trzech bracia Orłowowie, z których najstarszy od dawna już kochając się we mnie, chodził za mną wszędzie i tysiączne wyrabiał szaleństwa, o czem doniósł mi Osten. Miłość jego wszystkim była wiadoma i to, co zrobił, to tylko z przywiązania do mnie. Są to ludzie niezmiernie zdecydowani i bardzo lubieni od prostego żołnierstwa, gdyż służyli długo w gwardyi. Jestem im winna największą wdzięczność, co może cały Petersburg zaświadczyć. Przygotowywaliśmy powoli umysły w gwardyi i przy końcu mieliśmy już wtajemniczonych do spisku 30—40 oficerów i blisko 10,000 prostych żołnierzy. Przez trzy tygodnie utrzymało się wszystko w tajemnicy, gdyż spiskowi podzieleni byli na cztery zupełnie osobne oddziały, których tylko naczelnicy zgromadzali się i odbierali instrukcye, jak mają postępować, a główna część tajemnicy wiadoma była tylko trzem braciom Orłow. Panin chciał, ażeby ta cała historia wykonana została na rzecz mego syna, lecz ani słuchać o tem nie chciano. Ja mieszkalam w Peterhof, Piotr III bawił się

Le jour de la célébration de la paix, après m'avoir dit des injures publiquement à la table, il avait ordonné le soir de m'arrêter. Mon oncle le prince George fit rétracter cet ordre. Depuis ce jour je prêtai l'oreille aux propositions qu'on me faisait depuis la mort de l'Impératrice. Le dessein était de le prendre dans sa chambre et de l'enfermer comme la princesse Anne et ses enfants. Il s'en alla à Oranienbaum, nous étions sûrs d'un grand nombre de capitaines aux régiments des gardes; le fort du secret était entre les mains de trois frères Orłow dont Osten se souvient d'avoir vu l'ainé me suivre partout et faire mille folies. Sa passion pour moi était publique, et tout par lui a été fait dans cette vue, ce sont des gens extrêmement déterminés et fort aimés du commun des soldats ayant servi dans les gardes. J'ai les plus grandes obligations à ces gens-là; tout Pétersbourg en est témoin. Les esprits des Gardes étaient préparés et il y avait à la fin dans le secret 30 à 40 officiers et près de dix mille hommes du commun. Il ne se trouva point de traître pendant trois semaines, parceque il y avait quatre fractions séparées dont on réunissait les chefs pour l'exécution, et le vrai secret était entre les mains de ces trois frères. Panin voulait que ce fût en faveur de mon fils, mais ils n'y voulurent jamais consentir. J'étais à Peterhoff. Pierre III vivait et buvait à Oranienbaum. On était convenu qu'en cas de trahison on n'attendra point son retour, mais rassemblera les gardes et me proclamera. Le zèle pour moi fit ce que la trahison aurait effectué. Il se répandit le bruit dans les troupes, le 27, que j'étais arrêtée. Les soldats se mettent en

i pił w Oranienbaum. Ułożono się, że w przypadku, gdyby się miało co wydać, nie będziemy czekać jego powrotu, lecz zgromadzimy gwardye i wydamy proklamacyą mego wstąpienia na tron. Zbyteczna gorliwość dokazała tego, czegośmy się obawiali od zdrady. Rozeszła się pogłoska pomiędzy wojskiem 27go, że zostałam aresztowana. Żołnierze zaczęli się burzyć; jeden z naszych oficerów uspokoił ich. — Przychodzi wkrótce potem prosty żołnierz do kapitana nazwiskiem Pacyk, naczelnika jednego z czterech naszych oddziałów, i powiada mu, że jestem już z pewnością zgubiona. Pacyk uspakaja go, mówiąc, że niedawno miał ode mnie wiadomość; żołnierz niezaspokojony tą odpowiedzią, idzie jeszcze do drugiego oficera i powtarza mu to samo. Tenże nie należąc do spisku, przestraszył się niezmiernie słysząc, że Pacyk puścił wolno człowieka takie rzeczy głoszącego, zamiast coby go był powinien natychmiast aresztować; idzie czemp prędzej do majora i powiada mu, co się stało; ten natychmiast każe aresztować Pacyka i otóż cały regiment wzburzony. Wysłano téjże saméj nocy raport do Oranienbaum, o którym gdy doszła wieść naszych spiskowych, przerażeni, postanowili wysłać starszego Orłowa do mnie, ażeby mnie do miasta sprowadził, a dwaj inni zaczęli rozgłaszać wszędzie, że wkrótce przybędę. Hetman Wołkoński i Panin należeli do tajemnicy. Dzień poprzedni bardzo niespokojnie przepędziłam, będąc o wszystkim uwiadomiona, gdy 28go o 6tej godzinie z rana wchodzi Alexy Orłow do mego pokoju, budzi mnie i mówi, że już czas, abym wstała, gdyż wszystko przygotowane do mojej proklamacyi. — Spytałam go o bliższe szczegóły; odpowiedział mi, że Pacyk aresztowa-

mouvement; un de nos officiers les calme. Un soldat vint chez un capitaine nommé Pacyk, chef d'une fraction et lui dit qu'assurément j'étais perdue. Il assure qu'il avait de mes nouvelles; ce soldat toujours allarmé pour moi, s'en va chez un autre officier et lui dit la même chose; celui-ci n'était point du secret. Effrayé d'entendre qu'un officier avait renvoyé ce soldat sans l'arrêter il s'en va au major; celui-ci envoie arrêter Pacyk; voilà tout le régiment en mouvement. On envoie le rapport pendant cette nuit à Oranienbaum; voilà l'alarme parmi nos conjurés, ils se résolurent d'abord d'envoyer le second frère Orłow chez moi pour m'amener en ville et les deux autres vont partout dire que je vais arriver. Le Hetman, Wołkoński, Panin étaient du secret. Je dormais tranquillement à Peterhoff à six heures du matin, le 28. La journée était très inquiète pour moi, parceque je savais tout ce qui se tramait. Alexis Orłow entre dans ma chambre et me dit avec une grande tranquillité: il est temps de vous lever, tout est prêt pour vous proclamer. Je lui demandai des détails, il me dit: Pacyk est arrêté. Je n'hésitai plus, je m'habillai au plus vite sans faire de toilette, et me mis dans le carosse qu'il avait amené. — Un autre officier en guise de valet à la portière un troisième vint au devant de moi à quelques verstes de Peterhof; à cinq verstes de la ville je rencontrai l'ainé Orłow avec le prince Boriatyński le cadet; celui-ci me céda sa place dans la chaise, car mes chevaux étaient rendus, et nous allâmes débarquer dans le régiment d'Izmailowski; il n'y avait que douze hommes et un tambour qui se mit à battre l'alarme. Voilà les soldats qui arrivent, me baisant, m'embrassant les pieds, les mains

ny. Usłyszawszy to, nie namyślałam się już ani chwili, lecz ubrawszy się czempredzėj, wsiadłam z Orłowem do czekającej na nas karety. Przy drzwiczkach stał drugi oficer, przebrany za służącego, trzeci złączył się z nami o kilka wiorst od Peterhofu; o pięć wiorst od miasta spotkalismy najstarszego Orłowa z młodszym księciem Boratyńskim, który ustąpił mi miejsca w swoim powozie, gdyż moje konie już upadały i dalej iść nie mogły i udaliśmy się razem do regimentu Izmałowskiego; zastaliliśmy tylko 12 żołnierzy i dobosza, który uderzył w bęben na alarm. Na odgłos bębna zaczęli się żołnierze zlatywać, całując mnie po rękach, po nogach, po sukni, nazywając swą wybawicielką. Dwóch z nich przyprowadziło pod ręce księdza z krzyżem i wszyscy złożyli mi zaraz przysięgę; poczem prosili mnie, ażebym napowrót wsiadła do powozu, a ksiądz z krzyżem szedł przed nami. Udaliśmy się do regimentu Semenowskiego, który wyszedł naprzeciwko nas, krzycząc: *Vivat*. Weszliśmy do kościoła Kazańskiego, gdzie wkrótce także przybył regiment Preobrażeńskiego, wołając *Vivat* i przepraszając mnie, że tak późno przybywają, gdyż oficerowie nie chcieli ich puścić; lecz oni aresztowali ich i przyprowadzili czterech na pokazanie swój gorliwości w sprawie całego narodu i mojej. Dalej przybyła gwardya konna w najwyższem uniesieniu radości, jak jeszcze nie zdarzyło mi się widzieć nic podobnego, płacząc i wołając, że teraz dopiero Ojczyznę wolną ujrzą. Cała ta scena działa się pomiędzy ogrodem hetmana a kościołem; gwardya konna była uszykowana jak do boju z oficerami na czele; a ponieważ wiedziałam, że stryj mój, któremu Piotr III oddał dowództwo nad tym regimentem, był po-

l'habit, me nommant leur sauveur. Deux amenèrent un prêtre sous les bras avec la croix; les voilà qui se mettent à me prêter serment; cela fait, on me pria de monter dans un carosse, le prêtre avec la croix marchait devant. Nous allâmes au régiment de Semenowski; celui ci vint au devant de nous en criant *Vivat!* Nous allâmes à l'église de Casan où je descendis; arrive le régiment de Preobrażenski en criant *Vivat!* me disant: nous vous demandons pardon d'être venus les derniers, nos officiers nous ont arrêtés, mais en voilà quatre que nous amenons arrêtés, pour vous montrer notre zèle, nous voulions aussi ce que nos frères voulaient. Arrive la Garde à cheval; celle ci était dans une fureur de joie, comme je n'ai rien vu de pareil, pleurant, criant à la délivrance de la patrie, cette scène se passait entre le jardin du Hetman et du Cosański; la garde à cheval était en corps, les officiers à la tête; comme je savais que mon oncle, à qui Pierre III avait donné ce régiment en était horriblement haï, j'envoyai des gardes à pied chez mon oncle, pour le prier de rester dans sa maison, de peur d'accident pour sa personne; point du tout, son régiment avait détaché pour l'arrêter, on pilla sa maison et on le maltraita. J'allai au nouveau palais d'hiver où le Synode et le Sénat étaient assemblés, on dressa à la hâte un manifeste et le serment; de là je descendis et fis à pied le tour des troupes, il y avait plus de 14,000 hommes, gardes et régiments de campagne. Dès qu'on me voyait, c'étaient des cris de joie qu'un peuple innombrable répétait. J'allai au vieux palais d'hiver pour prendre les mesures nécessaires et achever. Là, nous nous conseillâmes et il fut résolu d'aller, moi à la tête, à Peterhoff où Pierre III devait

wszechnie znienawidzony, posłałam kilku pieszych gwardzistów do mego stryja z prośbą, ażeby nie wychodził z mieszkania, gdyż mogłaby go jaka nieprzyjemność ze strony żołnierstwa spotkać; ale przestroga moja nie na wiele się przydała, gdyż cały jego regiment już go był aresztował i przy tej sposobności zrabowano mu dom i jego samego sponiewierano. — Udałam się z kościoła do nowego Zimowego Pałacu, gdzie już było zgromadzone duchowieństwo i cały senat, który ułożył na prędce manifest i formę przysięgi; wyszedłszy ztamtąd, zrobiłam pieszo przegląd zgromadzonego wojska, którego było przeszło 14 tysięcy ludzi, gwardyi i regimentów wojennych. Jak tylko się ukazałam, radosne okrzyki rozległy się w powietrzu. Potem poszłam do starego Zimowego Pałacu dla naradzenia się, co dalej począć. Ostatecznym rezultatem tej narady było, iż mam się udać na czele wojska do Peterhof, gdzie Piotr IIIci miał być na obiedzie; po drodze napotykaliliśmy wszędzie tryumfalne bramy i ze wszystkich stron dochodziły nas pomyślne wieści. Wysłałam do Kronstadtu admirała Talisin. Przybyły kanclerz w. wysłany z wyrzutami do mnie i naganą na mój wyjazd, zaprowadzony został do kościoła dla wykonania przysięgi; toż samo uczyniono z księciem Trubeckoj i hrabią A. Szuwałowem, których wysłano z Peterhofu dla zabezpieczenia sobie wojska i zabicia mnie. Wyprawiwszy na wszystkie strony kuryerów i przedsięwziąwszy wszystkie potrzebne środki, około 10tej godziny wieczorem wzięłam na siebie mundur gwardyi, kazawszy się mianować pułkownikiem, pośród radosnych okrzyków całego wojska. Zostawiwszy pewną część wojska w mieście, dla obrony mojego syna, wsiadłam na

diner; il y avait des postes posées sur tous les grands chemins, et de moment à moment on nous amenait des langues. J'envoyai l'Amiral Talisin à Cronstadt. Arriva le Chancelier W. envoyé pour me faire des reproches sur mon départ, on le mena à l'église pour prêter serment; arrive le Prince Trubetskoj et le comte A. Schouwalef, aussi de Peterhoff, pour s'assurer des régiments et pour me tuer, on le mena prêter le serment sans aucune violence. Après avoir expédié tous nos couriers et pris toutes nos précautions, vers les dix heures du soir, je me mis un uniforme des Gardes, m'étant fait proclamer Colonel avec des acclamations inexprimables. Je montai à cheval et nous ne laissâmes que peu de monde de chaque régiment pour la garde de mon fils qui était resté en ville. Je sortis ainsi à la tête des troupes et nous marchâmes toute la nuit à Péterhoff; arrivés au petit Monastère, sur ce chemin arrive le Vice-Chancelier Galiczyn avec une lettre très flattense de Pierre III (J'avais oublié de dire qu'en sortant de la ville vinrent à moi trois soldats aux Gardes envoyés de Peterhoff pour répandre un Manifeste dans le peuple et ils me dirent: tiens, voilà ce dont Pierre III nous a chargés; nous le donnons à toi, et nous sommes bien aises que nous ayons eu cette occasion de nous rejoindre à nos frères), après la première lettre arriva une seconde, portée par le Général Michel Ismailof, qui se jeta à mes pieds et me dit: me comtez-vous pour honnête homme? Je lui dis qu'oui. Très bien, dit il, il ya du plaisir d'être avec les gens d'esprit. L'Empereur s'offre à renoncer, je vous l'amènerai après la renonciation très libre, j'éviterai une guerre civile à ma Patrie sans difficulté. Je le chargeai de la

koniu i udałam się na czele reszty ku Peterhofowi. Szliśmy całą noc; przybywszy do małego monasteru, spotykamy na drodze wice-kanclerza Galiczyzna z bardzo pochlebnym listem od Piotra III. (Zapomniałam powiedzieć, że gdyśmy wychodzili z miasta, przyszło do mnie trzech żołnierzy z gwardyi, wysłanych z Peterhofu dla rozrzucenia danego im manifestu pomiędzy lud, i podając mi to pismo, rzekli: Masz tu oto pismo, które nam dał Piotr IIIci, możesz z niem robić, co zechcesz; gdyż my z największą radością korzystamy ze sposobności połączenia się z naszymi braćmi). Po tym jednym liście przybył drugi przesłany przez generała Michała Ismailów, który upadłszy mi do nóg, rzekł: „Czy zaufasz mi?“ Odpowiedziałam mu: że tak. „Wybornie, rzecz, nie ma to, jak z rozumnymi ludźmi mieć do czynienia. Cesarz chce zrzec się tronu, przyprowadzę ci go, po tej dobrowolnej abdykacyi, i uchronię tym sposobem moją Ojczyznę od domowej wojny bez najmniejszych trudności.“ Chętnie korzystałam z jego dobrych chęci i odjechał wypełnić dane sobie polecenie. Piotr III abdykował w Oranienbaum zupełnie dobrowolnie, mając przy sobie 1,500 Holsztyńczyków i przybył z Elżbietą Woronzow, Gondowitzem i Ismailowem do Peterhof, gdzie dla bezpieczeństwa jego osoby, przydałam mu straż złożoną z pięciu oficerów i kilku żołnierzy. — Było to 29go w dzień Sgo Piotra, a że południe już nadchodziło, trzeba było myśleć o obiedzie, lecz nim go dla całego wojska przygotowano, przywidziało się żołnierzom, że Piotr III sprowadzony został przez księcia Trubeckoj, feldmarszałka, który chce nas ze sobą pogodzić. Chwytają więc każdego przechodzącego, a między innemi hetmana Orłowa i

commision, il alla la faire. Pierre III renonça à Oranienbaum en toute liberté, entouré de 1500 Holstinais et vint avec Elisabeth Woronzow, Gondowitz et Ismailot à Peterhoff où, pour la garde de sa personne, je lui donnai cinq officiers et quelques soldats. Comme c'était le 29. jour de St. Pierre à midi, il fallut bien diner; tandis qu'on le préparait pour tant de monde, les soldats s'imaginèrent que Pierre III était amené par le Prince Trubetzkoy, Feld-Maréchal. et que celui ci tâchait de faire la paix entre nous deux. Les voilà qui chargent tous les passants et entre autres le Hetman, les Orłow el plusieurs autres, de me dire qu'il ya trois heures qu'ils me m'ont vue, qu'ils meurent de peur que ce vieux fripon de Trubeckoy ne me trompe en faisant une paix simulée „entre Ton mari et Toi et qu'on Te perde et nous aussi, mais nous le mettrons en pièces.“ Voilà leur expressions. Je m'en allai à Trubetzkoy et lui dis: Je vous prie, mettez-vous en carosse tandis que je ferai à pied le tour de ces troupes; je lui contai ce qui se passait. Il s'en alla en ville tout effrayé, et moi je fus reçue avec des acclamations inouïes. Après quoi j'envoyai sous le commandement d'Alexy Orłow suivi de quatre officiers et d'un détachement d'hommes doux et choisis l'Empereur déposé à 27 verstes de Péterhoff dans un endroit nommé Roptsche, très écarté et fort agréable; tandis qu'on préparait des chambres honnêtes et convenables à Schlussemburg, et qu'on eut le temps de mettre des chevaux pour lui en relais, mais le bon Dieu en disposa autrement, la peur lui avait donné un cours de ventre, qui dura trois jours et qui passa le quatrième, il but ce jour là excessivement, car il avait tout ce qu'il voulait, hors la liberté

innych, pytając się, czy to prawda i wyrzekając, że już trzy godziny mnie nie widzieli i że umierają z obawy, żeby ten stary oszust, Trubeckoj, nie oszukał mnie pozorną zgodą z mężem, *która może ją i nas do zguby przyprowadzić, lecz my tego niegodziwca w kawałki rozszarpiemy*. Przytaczam tutaj ich własne wyrazy. Udałam się do Trubeckoja i opowiedziawszy mu, co się dzieje, prosiłam, ażeby wsiadł do karety i oddalił się, a ja tymczasem pójdę uspokoić wojsko. Przestraszony, wyjechał czem prędzej do miasta, a ja przywitana zostałam radosnemi okrzykami. Odbyszy przegląd wojska, wysłałam cesarza, pod eskortą Alexego Orłowa, czterech oficerów i kompanii żołnierzy, wybranych umyślnie jak najłagodniejszych, do pewnego miejsca nazwanego *Ropcz*, leżącego zupełnie na ustroniu w bardzo przyjemnem położeniu; tymczasem przygotowywano dla niego pokoje w *Schlüsselburg* i wysyłano konie do przepręgu, lecz dobry Bóg inaczej rozporządził; z przestachu dostał cesarz gwałtownej biegunki, która trwała przez trzy dni, a czwartego ustała, lecz gdy tego samego jeszcze dnia przebrał miarę w picciu, gdyż niezbywało mu na niczem, wyjąwszy wolności, (nie żądał ode mnie nic więcej, tylko żebym mu przysłała do więzienia Elżbietę Woroncow, ulubionego psa, murzyna i gitarę, lecz dla uniknienia zgorszenia i z obawy, żeby jeszcze bardziej nie oburzyć na niego ludzi pilnujących go, dostarczyłam mu tylko trzech ostatnich rzeczy), porwały go gwałtowne kolki i nastąpiło uderzenie krwi do głowy; w takim stanie przeżył dwa dni i tak osłabł, że pomimo wszelkich lekarstw wyzionął ducha, prosząc, ażeby mu przyprowadzono luterskiego księdza. Obawiając się, czy przypadkiem nie jest otruty przez

(il ne m'a cependant demandé que sa maîtresse, son chien, son Nègre, et son violon, mais craignant du scandale et d'augmenter la fermentation des gens qui le gardaient, je ne lui envoyai que les trois dernières choses) la colique hémoroidique le prit avec des transports au cerveau, il fut deux jours dans cet état, d'où s'en suivit une très grande faiblesse, et malgré tous les secours de médecins, il rendit l'âme en demandant un prêtre Luthérien; je craignais que les officiers ne l'eussent empoisonné. Je le fis ouvrir, mais il est très avéré qu'on n'en trouva pas la moindre trace, il avait l'estomac très sain, mais l'inflammation dans les boyaux et un coup d'apoplexie l'avaient emporté. Son cœur était d'une petitesse extraordinaire et tout flétri. Après son départ de Péterhoff on me conseilla d'aller tout droit à la ville, je prévis que les troupes s'en alarmeront. J'en fis semer le bruit sous prétexte de savoir à quelle heure à-peu-près, après trois jours de fatigue, ils seront en état de se mettre en chemin? Ils dirent: „vers les dix heures du soir, mais qu'elle vienne avec nous.“ Je partis dont avec eux et à moitié chemin, je me retirai à la maison de Campagne de Kourakin où je me jetai toute habillée sur un lit; un officier m'ôta les bottes. Je dormis deux heures et demi et puis nous nous remîmes en chemin; de Catrinenhof, je me remis à cheval à la tête des régiments de Preobraženski; un régiment d'housards marchait devant; puis, mon escorte qui était la garde à cheval, puis venait immédiatement devant moi toute ma Cour; après moi marchaient les régiments des Gardes selon leur ancienneté et trois régiments de Campagne. J'entrai en ville avec des acclamations innombrables et j'allai ainsi au

strzegących go oficerów, kazałem go otworzyć, lecz nie znaleziono najmniejszego śladu trucizny; żołądek miał zupełnie zdrowy, umarł w skutek zapalenia kiszek i uderzenia krwi do głowy. Serce miało nadzwyczajnie małe i zupełnie zwiedłe. Zaraz po jego wyjeździe w Peterhof radzono mi, ażebym udała się prosto do miasta, lecz przewidywałam, żeby to wznieciło przestrach w wojsku. Kazałam się więc zapytać ich, o której godzinie mniej więcej, po trzydniowych trudach, mogą być gotowi do marszu? Odpowiedzieli, że około 10tej wieczorem, ale że muszę iść razem z nimi. Wyszliśmy więc razem i na połowie drogi wstąpiwszy do letniego domku Kurahina, rzuciłam się, tak jak byłam ubrana na łóżko, oficer zdjął mi tylko z nóg bóty, i przespałam półtrzeciej godziny; poczem ruszyliśmy w dalszą drogę. Od Katarinenhof, wsiadłam na konia i stanęłam na czele regimentu Preobrażeńskiego; przed nami szedł najprzód regiment huzarów, potem gwardya konna, potem bezpośrednio przede mną cały mój dwór; za mną szły regimenta gwardyi, podług starszeństwa w służbie i trzy regimenta regularnego wojska. Weszłam do miasta pośród radosnych okrzyków i postępowałam w całej paradzie ku Letniemu Pałacowi, gdzie mnie oczekiwał mój syn, cały dwór, duchowieństwo i mnóstwo szlachty. Odprawiono uroczyste nabożeństwo, na którem śpiewano *Te Deum*, poczem zaczęto mi składać powinszowania; a ja nic prawie nie jadłam, nie piłam, nie spałam od Piątku rano do Niedzieli wieczorem. Około północy położyłam się, lecz za ledwie zasnęłam, wchodzi do mego pokoju kapitan Pacyk i budzi mnie, mówiąc: nasi ludzie okropnie się popili; przechodził około nich huzar także pijany i zawołał „do broni! 30,000 Prų-

palais d'Eté, où m'attendaient la Cour, le Synode, mon fils et tout ce qui vient à la Cour. J'allai à la messe, puis on chanta le *Te Deum*; puis on vint me féliciter; moi qui n'avais ni presque bu, ni mangé, ni dormi depuis Vendredi six heures du matin, jusqu'au dimanche après diner. Le soir je me couchai et endormis à minuit; à peine le fus-je, que le Capitaine Pacyk entre dans ma chambre et m'éveille me disant: nos gens sont horriblement ivres, un housard dans le même état a passé devant eux et leur a crié *aux armes* 30,000 Prussiens arrivent, veulent nous enlever notre mère; là-dessus, ils ont pris les armes et viennent ici pour savoir l'état de votre santé, disant; qu'il ya trois heures qu'ils ne vous ont vue, et qu'ils iront tranquillement à la maison, pourvu qu'ils voient que Vous êtes bien. Ils n'écoutent ni leurs Chefs, ni les Orłow; me voilà de nouveau sur pied, et pour ne point alarmer ma garde de la Cour qui était d'un Bataillon, j'allai à eux et leur dis la raison pourquoi je sortais à pareille heure. Je me mis dans mon carosse avec deux officiers et j'allai à eux. Je leur dis que je me portais bien, qu'ils allasent dormir et me donnassent aussi du repos, que je ne faisais que de me coucher, n'ayant pas dormi de trois nuits, que je souhaitais qu'ils écoutassent à l'avenir leurs officiers. Ils me répondirent qu'on avait donné l'alarme avec ces maudits Prussiens, qu'ils voulaient tous mourir pour moi. Je leur dis: „Eh bien, je vous remercie, mais allez vous coucher; là-dessus, ils me souhaitèrent le bon soir et beaucoup de santé et s'en allèrent comme des agneaux à la maison, tournant toujours les yeux sur mon carosse en se retirant. — Le lendemain, ils me firent faire des excuses et regret-

saków przybywa, chcą nam porwać naszą matkę“ porwali więc za broń i przyszli tutaj dowiedzieć się, co się z Tobą dzieje, mówiąc, że już trzy godziny Cię nie widzieli i że rozejdą się spokojnie, skoro tylko zobaczą, że nic Ci się nie stało. Nie chcą słuchać ani dowódców, ani Orłowów. Porwałam się więc znowu na nogi i żeby nie alarmować mojej przybocznej straży, składającej się z całego batalionu, posłam do nich i powiedziałam, dla czego wychodzę o tak niezwykłej porze. Potem wsiadłam z dwoma oficerami do karety i pojechaliśmy do zburzonego wojska. Powiedziałam im, że nic nie brakuje, żeby poszli spać i pozwolili mi także wypocząć, że dopiero co się położyłam, przepędziwszy trzy noce zupełnie bezsen- nie, i że życzę sobie, żeby na przyszłość lepiej słuchali swoich przełożonych.

Odpowiedzieli mi, że to te przekłete Prusaki taką wznieśli obawę i że wszyscy gotowi są żyć dla mnie poświęcić. Podziękowałam im za przywiązanie i prosiłam, żeby poszli spać, jakoż życząc mi dobrej nocy i zdrowia, zaczęli się rozchodzić, jak posłuszne baranki, do domów, obracając się jeszcze wciąż ku mojej karecie. Naza- jutrz kazali mnie przeprosić i wynurzyć swój żal, że mnie ze snu obudzili, mówiąc pomiędzy sobą; jeżeli każdy z nas będzie ją chciał wciąż widzieć, możemy zaszkodzić jej zdrowiu i będziemy przeszkadzać w zajęciach. Naczelnicy wszyscy doskonale się brali. Orłowie odznaczali się nadzwyczajną zręcznością w jednaniu sobie przychylności żołnierzy, męstwem połączonym z rostopnością, wielkimi i małymi przymiotami, przytomnością umysłu i wpływem, jakiego swoim postępowaniem nabyli u innych wodzów. Mają oni wiele zdrowego rozsądku, mężni do najwyższego stopnia,

tèrent beaucoup de m'avoir réveillée, disant: si chacun de nous voudra la voir toujours, nous nuirons à sa santé et à ses affaires; il faudrait un livre entier pour écrire la conduite de chacun des chefs. Les Orlow brillent par leur art à régner sur les esprits, par une hardiesse prudente, par des grands et petits détails, par leur présence d'esprit et l'autorité que cette conduite leur a donnée. Ils ont beaucoup de bon sens, un courage généreux, patriotes jusqu'à l'enthousiasme et fort honnêtes gens, attachés par passion à ma personne et amis comme jamais frères ne l'ont été. Ils sont cinq, mais trois seulement étaient ici. Le capitaine Pacyk s'est distingué par la contenance qu'il a eue de rester deux heures dans son arrêt, les soldats lui ouvrant fenêtre et porte pour ne point jeter alarme avant mon arrivée dans son régiment, et s'attendant à tout moment qu'on l'amènât pour lui donner la question à Oranienbaum; l'ordre n'arriva qu'après moi. La princesse Daszkow, soeur cadette d'Elisabeth Woronzow, quoiqu' elle veuille s'en attribuer tout l'honneur, ayant connaissance de quelques-uns des principaux, était en mauvaise odeur à cause de sa parenté, et son âge de 19 ans n'imposait à personne, et quoiqu'elle prétendait que tout va à moi par elle, cependant tous les gens avaient communication avec moi depuis six mois, et avant qu'elle connût jusqu'à leur nom. Il est vrai qu'elle a beaucoup d'esprit, mais à beaucoup d'ostentation elle joint l'humeur brouillone et est fort haïe de nos chefs. Il n'y avait que des étourdis qui la mettaient au fait de ce qu'ils savaient qui était des menus détails. J. J. Schouvalow, le plus bas et le plus lâche des hommes, a cependant écrit, dit-on, à Vol-

patrioci doskonali i ludzie z charakterem, namiętnie do mnie przywiązani i tak między sobą zgodni, jak rzadko które rodzeństwo. Jest ich wszystkich pięciu, z których tylko trzech znajdowało się tutaj. Kapitan Pacyk odznaczył się również nadzwyczajną odwagą i rozsądkiem, gdyż niechcąc alarmować przed mojem przybyciem swego regimentu, siedział przez dwie godziny w areszcie, chociaż mu żołnierze drzwi i okna pootwierali i chociaż mógł się spodziewać lada chwili, że go wezmą i zaprowadzą przed sąd wojenny do Oranienbaum, lecz na szczęście, rozkaz ten nadzedł dopiero po mojem przybyciu. Księżna Daszkow, młodsza siostra Elżbiety Woroncowa, chce sobie przypisać wszystko, co się działo, a to z powodu, że się znała z kilku dowódcami spisku, lecz nie ma ona wielkiej wziętości z powodu siostry, a wiek też jój (ma 19 lat) nie mógł w nikim wzbudzić zaufania, i chociaż twierdziła, że wszystko przez jój ręce do mnie przechodzi, to przecież tyle osób przez sześć miesięcy w ciągłych było ze mną stosunkach, a ona zaledwie ich nazwiska знаła. Przyznać jój należy wiele zdatności, lecz jest niezmiernie zarożumiała i niezgodnego humoru, i dla tego wszyscy nasi naczelnicy niecierpią jój. Lekkomysłni tylko ludzie, zwierali jój się z tem, co wiedzieli, a takim też nie powierzano nic ważnego. J. J. Szuwałow, najgłupszy i najnikczemniejszy z ludzi, napisał podobno do Woltera, że dziewiętnastoletnia kobieta zmieniła rząd tego cesarstwa. Proszę Cię wywiedź z błędu tego sławnego męża. Musieliśmy kryć się przed księżną Daszkow z naszymi zamiarami; przez 5 miesięcy o niczem nie wiedziała, a przez cztery tygodnie powiadaliśmy jój tylko to, na czem nam prawie nic nie zależało. Zasługuje tu także na

taire qu'une femme de 19 ans avait changé le gouvernement de cet empire. Détrompez, je vous prie, ce grand Ecrivain, il fallait cacher à la princesse Daschkow les canaux des autres à moi. Cinq mois avant qu'elle sût la moindre chose et les quatre dernières semaines, on ne lui disait que le moins qu'on pouvait. La force d'esprit du prince Boratyński, qui cacha à un frère chéri, adjutant du ci-devant Empereur ce secret, parce qu'il aurait été un confident non à craindre, mais inutile, mérite louange. Dans la garde à cheval un officier nommé Chitrof âgé de 22 ans et un bas officier de 17 nommé Potiomkin, ont dirigé toutes choses avec discernement, courage et activité. Voici à-peu-près notre histoire. Le tout se faisait, je Vous l'avoue, sous ma direction très particulière et à la fin, j'y jetai de l'eau, parce que le départ pour la campagne empêchait l'exécution et que tout était plus que mûr depuis 15 jours. Le ci-devant Empereur, quand il apprit le tumulte de la ville, fut empêché par les jeunes femmes dont il avait composé sa suite, de suivre l'avis du vieux Feld Maréchal Münich qui lui conseillait de se jeter dans Cronstadt, ou de s'en aller avec peu de monde à l'Armée, et quand il alla sur une galère à Cronstadt, la ville était déjà à nous par la bonne conduite de l'amiral Talisin qui fit désarmer le Général Divier qui y était déjà de la part de l'Empereur, quand le premier y arriva. Un officier de port, de son propre mouvement, menaça ce prince malheureux de faire tirer à balle sur sa galère. Enfin le bon Dieu a mené tout à la fin qu'il s'était proposée, et tout cela est plus un miracle qu'un fait prévu et arrangé, car tant de combinaisons heureuses ne peuvent être ensemble sans la main de

szczerą uwagę moc charakteru księcia Bora-
tyńskiego, który nawet przed ukochanym przez
siebie bratem, adjutantem zmarłego cesarza, nie
wyjawiał tajemnicy, nie dla tego, żeby się obawiał
zdrady, lecz sądził, że tenże na nic nam się nie
przyda. W gwardyi konnej odznaczili się dwaj
oficerowie jeden Chytrow mający 22 lat, drugi
Potemkin w 17 tym roku, swoją roztropnością
w postępowaniu, odwagą i czynnością. Oto masz
prawie opis zasług tutaj wypadków. Przed Tobą
wyznać mogę szczerze, że wszystko, co się działo,
działo się pod moim szczególnym kierunkiem i
przy końcu, kiedy już wszystko było przegoto-
wane od dwóch tygodni, musiałam zalać wodą
rozniecony przez siebie samą ogień, gdyż z po-
wodu wyjścia wojsk w pole, trzeba było zanie-
chać wykonania zamiaru. Kiedy się zrobił roz-
ruch w mieście, cesarz bawił się w towarzystwie
kilku młodych kobiet, które dowiedziawszy się
o rozruchu, nie pozwoliły cesarzowi iść za radą
starego Feldmarszałka Münnich, namawiającego go,
ażeby czempredzej udał się do Kronstadtu, albo
żeby, zgromadziwszy w koło siebie garstkę wier-
nych żołnierzy, cofnął się z nimi do obozu. Kiedy
się zdecydował wsiąść na statek i puścić się do Kron-
stadtu, miasto już należało do nas, dzięki rezolu-
tności admirała Talisina, który przybywszy do mia-
sta i zastawszy już w niem generała Divier, wysła-
nego przez cesarza, kazał go natychmiast areszt-
ować. Oficer portowy z własnego popędu zagro-
ził cesarzowi, iż każe strzelać do jego statku, je-
żeli się zbliży do portu. Wreszcie miłosierny Bóg
poprowadził wszystko szczęśliwie do końca; wszy-
stkie okoliczności tak nam sprzyjały, że widocznie
ręka Boska kierowała niemi. Wasz list odebrałam,
lecz stałej korespondencyi utrzymywać nie jestem

Dieu. J'ai reçu votre lettre : une correspondance réglée serait sujette à mille inconvénients, et j'ai vingt mille circonspections à garder et n'ai pas le temps de faire des billets doux nuisibles. Je suis très gênée. Je ne puis vous conter tout cela, mais cela est vrai. J'é ferai tout pour vous et votre famille, soyez en fortement persuadé. J'ai mille bienséances et mille ménagements à garder, et avec cela je sens tout le poids du gouvernement. Sachez que tout se fait par le principe de la haine contre les étrangers, que Pierre III passe lui même pour tel. Adieu, il ya dans le monde des situations étranges.

w stanie, nie mam czasu do pisania listów, a potem mogłyby mi one bardzo zaszkodzić. Jestem strzeżona ze wszystkich stron. Nie mogę Wam nic więcej powiedzieć, lecz to, co powiadam, jest prawdą. Bądźcie przekonani, że uczynię wszystko, co tylko będzie w mój mocy dla Was i dla Waszej rodziny. Muszę zachowywać tysiączne ostrożności i ciągle się mieć na baczności, a przy tem dźwigać jeszcze na swych barkach cały ciężar rządu. Wszystko, co się dzieje, dzieje się na podstawie nienawiści przeciwko cudzoziemcom, i sam Piotr III. uchodził za takiego. Żegnam Was, dziwne są czasem w świecie położenia ludzkie.

LIST CESARZOWEJ z 9go Sierpnia 1762.

Widzę się być zmuszoną wyznać Wam szczerą prawdę; korespondencya nasza zgubić mnie może. Ostatni Wasz list, na który odpisuję, ledwie że nie został przejęty. Jestem strzeżona na wszystkie strony, a żadne podejrzenie na mnie ciążyć nie może. Muszę postępować jak najotwarciej; nie mogę do Was pisywać, ani nawzajem odbierać listów. Nie mogę Wam powiedzieć wszystkiego bez zdradzenia tajemnicy; poprzestańcie więc na tem, co Wam powiadam. Możecie być zupełnie o mnie spokojni. Rodzina Wasza może być pewną poparcia z mojej strony. Wołkoński jest mi koniecznie potrzebny; będziecie mieli Kayserlinga, który potrafi Was we wszystkim zadowolnić. Poleceń Waszych pilnie przestrzegać będę. Zresztą nie chcę Was wcale ludzi. Zmuszona jeszcze będę robić wiele rzeczy, które się Wam dziwnymi wydać mogą, a to najnaturalniej

LETTRE D L'IMP. Le 9 Aout 1762.

Je ne puis que vous dire la vérité, je cours mille risques par cette correspondance. Votre dernière lettre à laquelle je réponds a pensé d'être interceptée. Je suis gardée à vue. Je ne dois point être suspecte. Il faut marcher droit; je ne puis pas vous écrire: tenez-vous en repos. Dire tous les secrets intérieurs serait une indiscretion; enfin je ne puis. Ne vous tourmentez point. J'appuierai votre famille. Je ne puis lâcher Wólkoński; vous aurez Kayserling qui vous servira au mieux. J'aurai égard à toutes vos recommandations. Je ne veux point d'ailleurs vous leurrer. L'on m'obligera à faire bien des choses étranges encore, et cela le plus naturellement du monde. Si je m'y prête, je serai adorée, sinon, ma foi je ne sais ce qui se fera. Si l'on vous dit qu'il y a de nouveau remue dans les troupes, sachez que tout cela n'est chez eux qu'un

w świecie. Jeżeli je wypełnię, będę uwielbiana; jeżeli nie, nie macie ani wyobrażenia, jakie ~~z~~ skutki wyniknąć mogą. Jeżeli usłyszycie o nowych jakich rozruchach pomiędzy wojskiem, nie przestraszajcie się; będzie to znakiem, że zbyt-czne ich przywiązanie ciężarem mi już być zaczyna. Umierają z obawy, żeby mi się co nie stało; nie mogę ruszyć się z pokoju, ażebym nie słyszała oklasków; jednym słowem: jest to zapal przypominający czasy Kromwela. La Bruce i marszałkowa są niegodziwe kobiety; druga szczególnie. Należały one ciałem i duszą do Piotra III i wykonywały wszystko, co tylko Elżbieta Woronzow zechciała, a przytem wygadywały na wszystkie strony, że one dopiero muszą z niej coś wyrobić. Książę Adam jest człowiek bardzo do rzeczy. Nie oddałam listu, i waszego także nie, gdyż nie mogę ich oddać; o prawdziwych przyjaciół bardzo jest trudno; Wy mało ich macie, a ja aż za-byt. Teplow wiele mi wyświadczył przysług; Adadunow bredzi, Elagin jest przy mnie. Nie mogę się nic dowiedzieć z przesłanych mi hieroglifów, gdyż klucz do nich zniszczyć musiałam w krytycznych czasach. Pokłońcie się ode mnie waszej Rodzinie i pisujcie do mnie jak najrzadziej, albo raczej wcale nie, bez gwałtownej potrzeby, a w każdym razie bez wszelkich hieroglifów.

LIST CESARZOWEJ z 12 Września 1762.

Czytacie widać moje listy bardzo nieuważnie; powiedziałam Wam i powtarzałam kilkakrotnie że narażona będę na największe niebezpieczeństwa i to z kilku stron razem, jeśli przybędziecie do Rosyi. Powiadacie, że rozpacz Was bie-

excès d'amour pour moi, qui commence à m'être à charge. Ils meurent de peur qu'il ne m'arrive la moindre chose, je ne puis sortir sans acclamations de ma chambre; enfin c'est un enthousiasme ressemblant à celui du temps de Cromwell. La Bruce et la Maréchale sont d'indignes femmes, la seconde surtout. Elles étaient de coeur, de corps et d'ame à Pierre III et très dépendantes de sa maîtresse et de ses projets, disant à qui voulait l'entendre qu'elle n'était point encore ce que ces femmes souhaitaient qu'elle fût. Le Prince Adam est chevalier de plus d'une façon. Je n'ai point rendu la lettre, ni la vôtre, parceque je ne puis point les rendre; les amis sont rares, vous en avez peu et moi trop. Teplow m'a servi beaucoup, Adadounof radote, Elagin est près de moi. Je n'ai point de chiffres, vos chiffres, car je n'ai plus les clefs que les temps critiques ont fait écarter. Saluez votre famille et ne m'écrivez que le moins que vous pourrez, ou plutôt point du tout sans nécessité, sans hiéroglyphes surtout.

LETTRE DE L'IMPERATRICE,

12 Septembre 1762.

Vous lisez mes lettres avec peu d'attention, je vous ai dit et répété que je cours les derniers risques de différents cotés, si Vous mettez le pied en Russie, Vous vous désespérez. Je m'en étonne, car enfin tout homme raisonnable doit pren-

rze. — Dziwię się temu, gdyż każdy rozumny człowiek powinien umieć pogodzić się ze swoim losem. Nie mogę i nie chcę tłómaczyć Wam się z wielu rzeczy. Powiedziałam wam raz i powtarzam jeszcze, że dopóki żyć będę, możecie być pewnymi, wraz z Waszą rodziną, mojej szczerzej przyjaźni, wdzięczności i paważania. Chociaż poróżniłam się z Waszym Królem o sprawy kurlandzkie, przedstawię mu przecież Wasze życzenie. Sądzę, że Kayserling lepiej-by to potrafił zrobić od Ryszewskiego, który, słyszałam, nie jest Wam bardzo przychylny; lecz ponieważ taka wasza Wola, polecę mu tę sprawę. Moje postępowanie powinno być bez najmniejszej nagany. Postępuję tak, jak powinnam; zresztą wystawiona jestem każdej chwili na wszelkie niebezpieczeństwa, a wasze nazwisko i przybycie do Rosyi mogłoby dać powód do najsmutniejszych następstw. — Powiedziałam Wam już i powtarzam raz jeszcze: chcecie, żeby Wam pochlebiać, a ja ani chcę, ani mogę tego uczynić. Tysiąc razy na dzień potrzebną mi jest podobna stałość umysłu. Osten jest zbyt przemądrzały; wolę głupca, z którym mogę zrobić, co mi się podoba; lecz nie powiadajcie mu tego. Nie dawajcie listów Odarowi. Duńczyk ten jest mi podejrzany, a potem jego siostra robi mi przycinki względem postępowania mego syna, które mnie już i tak martwi. Nie mogę i nie powinnam ustąpić, ani brać udziału w jakichkolwiek sprawach i zawarty podług waszego doniesienia traktat, nie ważny jest, gdyż niemiecki książę nie może nic zrobić bez wiedzy swego starszego brata. Mousey jest niegodziwy człowiek i dałam mu też już odprawę. Nie mogę takich zmian codzień robić. Wołkońskiego potrzebuje, a Kayserlinga już mia-

dre son parti. Je ne puis, ni veux m'expliquer sur bien des choses. Je vous ai dit, et je vous le répète, que toute ma vie votre famille et Vous aurez ma très parfaite Amitié, accompagnée de reconnaissance et d'une considération particulière. Quoique je sois brouillée par les affaires de Courlande avec votre Roi, cependant je ferai toutes les recommandations que vous demandez. J'ai cru que Kayserling les ferait mieux que Ryszewski, qu'on ne vous dit pas être dévoué, mais puisque vous voulez, celui-ci en sera chargé. Il n'y a que ma conduite qui puisse assurément me soutenir. Elle doit être telle que je la tiens; d'ailleurs tous les embarras du monde peuvent me survenir et votre nom et votre arrivée est capable de produire les plus tristes effets. Je vous l'ai répété et je vous le dis encore, vous voulez être flatté. Je ne le puis, ni ne le veux, il me faut mille fois par jour pareille fermeté. Osten a trop d'esprit; j'aime mieux un sot dont je viendrai à bout, ne lui dites pas cela. Ne donnez point de lettres à Odar. Le Dannemar m'est suspect, et puis sa soeur me fait des chicanes sur les affaires de mon fils, dont j'ai tout lieu de me plaindre. Assurément je ne dois, ni ne puis céder, ni partager ses affaires avec ame qui vive, et leur traité est nul, parcequ'un cadet en Allemagne sans son aîné ne peut rien conclure. Monsey est un misérable auquel j'ai donné son congé. Je ne puis point ainsi changer de jour au lendemain. Kayserling est nommé pour aller chez Vous et j'ai besoin de Wołkoński. Mon système est et sera, à moins de perdre l'esprit, de ne vouloir être sous le jong d'aucune cour, aussi songé-je, Dieu merci, de faire la Paix, de mettre mon Etat obéré dans le meilleur état possible

nowałam posłem do Was. Zasadą moją jest i będzie do śmierci, żeby nigdy nie dać się ujarzmić przez którykolwiek z dworów (i dzięki Bogu dotychczas mi się to nie zdarzyło) żeby starać się zawsze o pokój i żeby państwo moje przyprowadzić do kwitnącego stanu. Wszyscy, którzy mówią inaczej, kłamią bezczelnie. Bestużew jest senatorem i zasiada w wydziale spraw zagranicznych; radzimy go się i pochlebiamy mu, kiedy nam to jest potrzebnem. Wszystko jest spokojnie. Przebaczcie mi; lecz tam, gdzie idzie o dobro Ojczyzny, wszystkie inne względy ustępują. Hetman jest ciągle przy mnie, a Panin z całego mego dworu jest najprzebieglejszy, najrozsądniejszy i najgorliwszy. Adadunow jest naczelnikiem rękodzielnictwa. Doprawdy, że jeżeli kto da pieniędzy moim ministrom dla zjednania sobie ich przychylności, zawiedzie się niezmiernie w swoich rachubach, gdyż mogłabym przysiądz, że oni to tylko robią, co ja im każę. Wysłucham cierpliwie wszystkich ich przedstawień, ale ostatecznie zrobię, co sama uznam za stosowne. Żegnam Was, możecie być zawsze pewni mojej przyjaźni i pomocy w każdym razie, i pozwólcie mi kierować samą memi sprawami. — Kiedy 18 lat ciągłych intryg, które każdej chwili zgubić mnie mogły, nie tylko mnie nie zgubiły, lecz owszem posłużyły mi do utorowania sobie drogi do tronu, czegoż teraz dopiero spodziewać się mogę? Nie mogę jednak robić Wam nadziei, gdyż toby nas obojga zgubić mogło. Zapomniałam Wam powiedzieć, że Bestużew lubi i obsypuje łaskami wszystkich, którzy mi służyli z całą gorliwością, do jakiej byli zdolni; są to prawdziwi bohaterowie, gotowi do poświęcenia wszelkich osobistych widoków dla dobra Ojczyzny i

et puis tout. Tous ceux qui vous disent autrement sont des grands menteurs. Bestouchet est Sénateur et a sa place dans le Collège des affaires étrangères; il est consulté et fêté autant qu'il le faut. Tout le monde est tranquille. Pardonnez, prenant des noms honnêtes pour la patrie, il ny' a plus d'autre nom qui tienne. Le Hetman est toujours avec moi et Panin est l'homme de ma Cour le plus habil, le plus sensé, le plus zélé. Adadounof est président des Manufactures. Ma foi, si l'on donnera de l'argent à mes ministres, on sera bien attrapé, car quoiqu'on dise, je vous peux jurer qu'ils ne font que ce que je leur dicte. Je les écoute tous, et je fais mes conclusions moi-même. Adieu, soyez assuré que j'aurai toujours une singulière amitié pour Vous et tout ce qui vous touche, et laissez-moi démêler mes embarras. Si tous les embarras de dix huit ans, où naturellement je devais succomber, se sont réduit à me faire ce que je suis, que ne dois je attendre? Mais je ne puis point flatter et je ne veux point nous perdre. J'oubliai de vous dire que Bestouchet aime et caresse beaucoup ceux qui m'ont servi avec autant de zèle que la beauté de leur caractère le pouvait faire attendre; vraiment ce sont des héros prêts à sacrifier leurs vues pour la Patrie et aussi estimés qu'estimables. —

godni jak największego szacunku, którego im też nikt nie odmawia.

LIST CESARZOWEJ z 11 Listopada 1762.

Odebrałam wasz numer 5. Chcąc z surowością zarządzić poszukiwania względem mniemanéj zdrady, trzebaby mieć w ręku wiele dowodów; zresztą niepodobie:stwem jest prawie, ażeby ten, którego mi wymieniacie, miał znać moje zamiary, gdyż tylko z Kayserlingiem mówię zupełnie otwarcie; mam do niego zupełne zaufanie i dałam mu już instrukcye własną. mą ręką pisane; starać się będę, ażeby nie działano wbrew mojej woli. Nie mogę, ani nie chcę wymienić Wam wszystkich przeszkód, dla których nie możecie tutaj przybyć. Powiedziałam Wam już dosyć w poprzedzających listach, a możecie zawierzyć mojemu słowu. Ja tylko sama potrafię kierować sobą w każdym położeniu życia, choćby ono najtrudniejszem było. Nie radzę Wam wybierać się potajemnie w drogę, gdyż moje kroki wszystkie muszą być jawne. Moje położenie jest bardzo trudne, muszę baczyć na tysiące względów; najprostszy żołnierz w gwardyi, widząc mnie, mówi sobie: *oto moje dzieło*, a pomimo tego, panuje ciągle wielkie wzburzenie umysłów, którego dowody nie tak dawno jeszcze się objawiły. Przyznaję się, iż chętnie chciałabym wiedzieć wszystko złe, co o mnie sądzą w innych krajach, gdyż tutaj wszystko jest *cosi, cosi*. (?) Bądźcie przekonani, że o was pamiętam i wspieram, jak mogę. Ryszewski dostanie porządną burę. Byłam już poprzednio niezadowolniona z niego, lecz teraz jeszcze bardziej. Streliałow bardzo mnie

LETTRE de L'IMPERATRICE, 11 Novembre 1762.

Votre Numéro 5 m'est parvenu. Pour traiter l'affaire de la prétendue trahison avec vigueur, il faudrait bien des preuves, mais enfin il est impossible qu'au juste celui que vous me nommez sache mes desseins, parcequ, il n'y a que Kayserling à qui je, me sois ouverte; il a toute ma confiance et mes instructions écrites de ma propre main; je mettrai ordre à être servie selon mes intentions. Je ne puis, ni ne veux vous dire tous les empêchements qu'il y a pour vous à venir ici. Je vous en ai dit assez dans mes précédentes, et je ne vous mens point. Il n'y a que moi qui puisse me gouverner dans toutes les situations de ma vie. Je vous deconseille des voyages secrets, parceque mes pas ne peuvent pas l'être. Ma situation est telle que j'ai bien des ménagements à garder, et le moindre soldat aux gardes en me voyant se dit: *Voilà l'ouvrage de mes mains*, et malgré cela, tout est fermentation dont encore nouvellement vous devez avoir entendu des preuves. Je vous avoue que je désirerais fort savoir le mal qu'on dit de moi, dans les autres pays, car pour ici, tout est *così, così*. Soyez assuré que je vous soutiens et soutiendrai. Ryszewski aura un pied de nez. J'en étais déjà fort malcontente, et à présent je le suis encore plus. Je suis étonnée de Strelialow, il a eu ordre de se cacher de sa commision à Ryszewski par le conseil de Kayserling, il me l'a décrit comme peu sûr et très sot, chose que demon-

zadziwia, miał on rozkaz ukrywania danego sobie polecenia przed Ryszewskim, a to za radą Kayserlinga, który go ma za niepewnego i ograniczonego, czego najlepszym dowodem są jego listy. Napiszę zaraz do Kayserlinga względem danych mi przez Was poleceń. Listy Wasze śmiertelnej mnie nabawiają trwogi. Nie wiem, co mówią o ludziach otaczających mnie, lecz wiem, że to nie są podli podchlebcy, ani dusze nikczemne i podłe, znam ich dobrze, znam ich uczucia patriotyczne, prawosć charakteru i zamiłowanie cnoty; nie dadzą się oni ująć pieniędzmi, gdyż mają wszędzie nieograniczony kredyt. Jeżeli pomimo tych przymiotów nie znaleźli jeszcze łaski w oczach tych, którzyby ich chcieli widzieć tak popsutych, jak sami są, w takim razie będziemy się musieli obejść bez ich łaski. Zobaczę, co będę mogła zrobić dla Ostena, którego chętnie chciałabym mieć przy sobie. Gdyby Wam, miarno robić zbyt wiele trudności, możecie się odwołać do mnie jako dającą gwarancją za Was, gdyż instrukcye, które dałam Kayserlingowi, na tym samym są oparte fundamencie. W każdym liście, który przesyłam temu posłowi, zalecam mu, ażeby Was wspierał. Waszą rodzinę pozdrówcie ode mnie. Przebaczcie, że tak urywkowo piszę; mam bardzo wiele do czynienia. Wasze cyfry odebrałam. Bestużew nie ma u mnie łaski, radzę go się tylko dla formy.

LIST CESARZOWEJ z 27 Listopada 1762 A. S.

Postanowiliście widać udawać, że nie możecie zrozumieć tego, co Wam prawie od sześciu już miesięcy; jeżeli tu przybędziecie, zgubicie nas

trent ses lettres. Je m'en vais écrire à Kayserling pour vos nouvelles recommandations. Je meurs de peur pour les lettres que vous m'écrivez. Je ne sais point ce qu'on dit des gens qui m'entourent, mais je sais bien que ce ne sont pas de vils flatteurs ni des ames lâches et basses; je ne leur connais que des sentiments patriotiques, aimant et pratiquant le bien, ne trompant personne et ne prenant point d'argent, parceque leur crédit les met en droit de faire. Si avec ces qualités ils n'ont pas le bonheur de plaire à ceux qui les voudraient voir corrompus, ma foi, eux et moi, nous nous passerons de leur approbation. Je verrai ce que je pourrai faire pour Osten que je serais très aise d'avoir à mon service. En cas de trop grandes persécutions pour vous chez vous, vous pouvez me réclamer comme garante de vos libertés et c'est sur ce point que sont fondées toutes les instructions de Kayserling. Je ne fais pas de lettre à cet ambassadeur sans lui dire de vous soutenir. Mille compliments à vos parents. Pardonnez la confusion de cette lettre. Je suis pressée, j'ai reçu vos chiffres. Bestouchef n'a pas de crédit chez moi. je ne le consulte que par forme.

LETTRE de L'IMPÉRATRICE

27 Novembre 1762 A. S.

Eh bien, puisqu'il faut parler tout net, et que vous avez résolu de ne point comprendre ce que je vous dis depuis six mois, c'est que, si

obojo. Dałam jak najwyraźniejsze rozkazy Kayserlingowi, Ryszewskiemu porządną naganę a Wy jeszcze mówicie, że Was nie popieram; powiedźcież mi proszę, co mam więcej uczynić. Do Ostena kazałam pisać. Bardzo łatwo jest robić komu wyrzuty, lecz gdyby ten ktoś postępował podług woli tych, których chcecie widzieć około niego, dawnoby już był zginął. W czymżeż to okazałam taką okropną niewdzięczność? — Czy w tem, że nie dozwalam i sprzeciwiam się Waszemu przybyciu tutaj? — Mojem zdaniem, nie macie się tak bardzo o co gniewać. Powiedziałam Wam już, że nawet nasza korespondencya bardzo mi jest szkodliwą, i gdybyście byli rozsądni, nie pisywalibyście do mnie wcale, oddając po prostu wszystko, co się tyczy interesów Kayserlingowi, a on prześle mi, co będzie sądził za potrzebne. Ostatni Wasz posłaniec, jadący do Breteuil, napadnięty został przez złodziei i ledwie życia nie postradał; dopiero byłaby piękna historia, gdyby moje listy były się dostały w ręce urzędników, a dalej i ministerium. Wszystkie listy odebrałam i nie spodziewałam się, żebym mogła być obwiniona o niewdzięczność po najszerszych i najmocniejszych zapewnieniach o mojej przyjaźni dla Was i dla Waszej Rodziny. Możecie mówić, co chcecie, a ja dowiodę Wam mojej przychylności, popierając Was, jak tylko będę mogła.

LIST CESARZOWEJ z 5 stycznia 1763 A. S.

Odpowiadam na Wasz list z 8 Grudnia; nie wiem, czem zasłużyłam sobie na wyrzuty, któremi Wasze listy są napełnione. Zdaje mi się,

vous venez ici, vous risquez de nous faire massacrer tous les deux. Si après les ordres les plus précis à Kayserling et des grandes réprimandes à Ryszewski sur leurs conduites envers vous, vous dites que vous n'êtes point soutenu, je vous prierai de me dire comment donc il faudra faire. J'ai fait écrire à Osten; il est vrai qu'il est fort aise d'accabler les gens de reproches, mais si les gens ne se conduisaient que selon la volonté de tous les étrangers que vous voudriez voir autour d'eux, ils n'existeraient pas longtemps. Par où ai-je donc témoigné une si horrible ingratitude? Est-ce parceque je vous empêche et ne veux point que vous veniez ici? Il n'y a pas encore à mon avis de quoi se plaindre. Je vous ai dit que vos lettres même ne valent rien et rien du tout, et que si vous étiez bien sage, vous vous garderiez de les écrire donnant simplement tout ce qui regarde les affaires à Kayserling pour me l'envoyer. Le dernier courrier qui a porté votre lettre à Bretenil, a couru risque de la vie entre les mains de voleurs, et il aurait été fort joli, que mon paquet eût été ouvert et déposé ministériellement. J'ai reçu toutes vos lettres, et je ne m'attendais pas qu'après les plus fortes assurances et les plus sincères de mon amitié pour vous et les vôtres, je serai taxée de noire ingratitude. Vous direz ce qu'il vous plaira, cependant je vous prouverai le bien que je veux à votre famille en vous soutenant de mon mieux.

LETTRE de L'IMP., 5 Janvier 1763. A. S.

Je reponds à vottre lettre du 8 Décembre. Je ne sais par où j'ai mérité tous les reproches dont vos lettres sont remplies. Il me semble que

że robię dla Was, co tylko mogę. Jeżeli Kayserling nie zwierza Wam się ze wszystkiego, to widać że Was jeszcze dostatecznie nie poznał i rozsądek radzi mu nie wydawać największej mojej tajemnicy przed czasem; zresztą powinniście być bardzo kontenci, że Wam jeszcze odpowiadam, nie powinnam już była tego czynić; nie chcę i nie mogę plamić się kłamstwem. Moje postępowanie powinno być wolne od wszelkiego zarzutu. Ode mnie wymaga każdy więcej, niż od pospolitych ludzi. Nie zabraknie Wam nigdy na poparcie z mojej strony. Odpowiedziałem Kayserlingowi na trzy memoriały, kazałam mu polecić każdego, kto tylko Wam się będzie podobał, nie czekając na moje potwierdzenie. Osten przybędzie tutaj. Wasze cyfry w numerze 4 tak są niewyraźne, że nie mogłam z nich nic zrozumieć. Możecie być pewni, wraz ze swoją rodziną mojej pamięci, przyjaźni i jak największego szacunku.

Nota. W zimie r. 1763—1764 pisałem dwa razy do cesarzowej: *nie rób mnie królem, lecz pozwól przybyć do Petersburga.*

Z dwóch powodów to czyniłem. Pierwszym, było uczucie, które nosiłem w mem sercu, a po drugie, miałem przekonanie, że daleko użyteczniej-
szym być mogę Ojczyźnie jako prywatny człowiek, bawiąc na Jej dworze, niż tutaj jako Król. Lecz nadaremnie ją błagałem. Pozostała głuchą na wszystkie moje przedstawienia. Przez pewien przeciąg czasu, milord Stermont, Poseł angielski przy naszym Dworze, z polecenia widać swego rządu, pomocnym mi był niekiedy w mojej korespondencji z cesarzową. Lecz gdy spostrzeżono w Anglii zmianę zaszłą w Petersburgu względem innie, milord Stermont oświadczył mi, że-
bym się już nie spodziewał od niego pomocy i ułatwień.

je vous soutiens de mon mieux. Si Kayserling ne s'ouvre point entièrement, c'est qu' assurément il ne vous connaît pas encore suffisamment et sa prudence peut-être ne veut point commettre mon plus grand secret avant le temps ; au reste. c'est assurément beaucoup que je vous réponde je ne le devrais pas, je ne veux, ni puis mentir. Mon rôle doit être parfait. On attend de moi du surnaturel. La vigueur de mon nom ne vous manquera pas. J'ai répondu à Kayserling sur les trois memoires, je lui ai ordonné de recommander qui vous trouvez bon, sans attendre les ordres d'ici sur chaque recommandation. Osten viendra ici — Vos chiffres n'ont jamais pu être déchiffrés, tant ils étaient embrouillés dans votre Nro 4 Vous pouvez être assuré, vous et votre famille de la dernière attention de ma part et de mon amitié accompagnée de toute l'estime imaginable.

Note. (du roi) Dans l'hiver de 1763 à 1764. J'écrivis deux fois à l'Imp. *ne me faites pas Roi, mais rappelez-moi auprès de vous.*

Deux motifs me dictèrent ces paroles. L'un fut le sentiment que je portais encore dans mon coeur ; l'autre était une persuasion. que je ferais plus de bien à ma Patrie comme particulier présent auprès d'Elle, que Roi ici. — Mais ce fut en vain. Mes prières ne furent point écoutées. Pendant quelque temps milord Stermont, Envoyé d'Angleterre à notre Cour, avait, par ordre de la sienne favorisé et servi de temps en temps ma correspondance en Russie. Lorsqu'on s'aperçut en Angleterre du changement survenu à Pétersbourg à mon égard, milord Stermont me déclara qu'il ne pouvait plus continuer à me rendre ce service.

Zmiana w usposobieniu Rosyi dla nas.

Gdyśmy sądzili, że mamy już wszystko przygotowane do zawiązania konfederacyi, zaszła w Rosyi zmiana, która powstrzymała przedsięwziąć się mające przez nas kroki.

Panin, będący wówczas pierwszym ministrem Rosyi i razem Ochmistrzem W. Księcia, okazał niejaką zazdrość, gdy cesarzowa nie uwiadomiwszy go poprzednio o swych względem Polski zamiarach, przesyłała swoje rozkazy wprost Kayserlingowi. Oświadczył więc cesarzowej, iż zupełnie jest przeciwny jój zamiarom względem Polski, i przypomniał jój dla zrobienia większego wrażenia na jój umyśle, wszystkie wypadki zaszłe w Moskwie w czasie jój koronacyi, kiedy W. Książę, jój syn zachorowawszy, już był w niebezpieczeństwie życia i kiedy widziała się zmuszoną odstąpić zamiaru małżeństwa na pewno już prawie ułożonego, z Grzegorzem Orłowem, gdyż wszyscy magnaci Cesarscy, jako to hetman Rozumowski, kanclerz Woronzow i kilku innych, jak najuroczyściej zaprotestowali przeciwko temu związkowi. W skutek tych przedstawień Panina, przysłała cesarzowa Kayserlingowi rozkaz, odwołujący wszystkie dawniejsze polecenia. (*Patrz Deklaracya z Petersburga z 15 Lipca 1763.*

ANEKDOTA O BARONIE OSTEN
I CZERNICZEWACH.

Dla lepszego wyjaśnienia naszego stósunku do Rosyi, przytoczę tutaj jeden śmieszny wypa-

Changement en Russie à notre égard.

Lorsque nous croyions être sur le point de mettre la dernière main à l'ouvrage de notre confédération, il se fit un changement en Russie qui arrêta notre entreprise.

Panin, alors premier Ministre en Russie et Gouverneur du G. Duc, auquel l'Impératrice avait pour ainsi dire, dérobé la connaissance de ses projets en Pologne, se montra jaloux des ordres qu'elle donnait directement à Kayserling relativement à nous. Il fit des remontrances vigoureuses à l'Impératrice contre ce qu'elle méditait en Pologne; il se prévalut pour celle tellement de l'impression craintive qu'avait donné à cette Souveraine tout ce qui s'était passé pendant son couronnement à Moscou pendant lequel une maladie grave avait menacé les jours du Grand Duc son fils, presque en même temps qu'elle s'était vue obligée de renoncer au projet tout formé de son mariage avec Grégoire Orłow, parceque tous les principaux de l'Empire, tels que le Hetman Razumowski, le chancelier Woronzow et plusieurs autres, manifestèrent l'opposition la plus décidée à cette union. Il vint donc de sa part des ordres à Kayserling qui rétractaient tout ce qui avait été déclaré jusqu'alors. *Voyez la Déclaration de Pétersbourg du 15 Juillet 1764. Voyez la Dépeche à Kayserling du 7 Août 1763.*

ANECDOTE SUR LE BARON ET LES
CZEPNISZEFF.

Pour bien comprendre quelle était notre position relativement à la Russie, il faut que je rap-

dek, ważny przecież z powodu skutków, jakie za sobą pociągnął.

Baron Osten, który z polecenia swego dworu ułatwił mi korespondencyą z wielką księżną w czasie swego pobytu w Rosyi, a nawet i jako poseł w Polsce, zaprzyjaźnił się bardzo w Warszawie z Ogińskim, wówczas pisarzem, później generałem wojsk litewskich; chodziły nawet rozmaite, wcale dla Ostena niepochlebne pogłoski o powodach téj serdecznej przyjaźni z Ogińskim. Ponieważ zaś ta przyjaźń nie zdawała się mieć żadnej styczności z polityką i Osten ciągle okazywał mi przychylność; nie miałem powodu zrażać się do niego, tak, że gdy wyjechał z polecenia swego dworu do Rosyi, powierzyłem mu list do cesarzowej w następującym interesie.

Niedługo po śmierci Piotra IIIgo przybył do mego brata pewien Francuz i rzekł mu: Byłem w służbie rosyjskiej za Piotra III, lecz po jego śmierci nie mam tam już co robić. Wiem, jak chodzi Waszemu bratu stolnikowi o to, żeby cesarzową teraźniejszą nie spotkało jakie nieszczęście. Słyszałem wiele dobrego o Waszym bracie i dla tego przychylny mu jestem, lubo osobiście nie znamy się wcale. Daję mu więc przestrożę, zupełnie bezinteresowną i szczerą, bo nie żądam nagrody i wkrótce Polskę opuszczam. — Wiem jak najdokładniej, że Czerniczewowie uknuli spisek, mający na celu pomszczenie śmierci Piotra III i strącenie cesarzowej z tronu; niech Wasz brat przestrzeże o tem cesarzową.

Lubo ta przestroga mało miała podobieństwa do prawdy, była ona jednak tak ważną i na pozór bezinteresowną, że wolałem donieść o tem cesarzowej. Napisałem więc w tym przedmiocie list i wręczyłem go Ostenowi. Cesarzowa ode-

porte ici un incident dont le ridicule ne diminue pas l'importance par les suites qu'il a eu.

Le Baron Osten, par ordre de sa cour, avait favorisé ma correspondance avec la Grande Duchesse pendant qu'il était à Pétersbourg et depuis, lors qu'il fut employé en Pologne, se lia d'une amitié si étroite et si singulière à Varsovie avec Ogiński, alors Pisarz, et depuis G. Général de Lithuanie, qu'elle donna lieu à une opinion établie qui faisait rire aux dépens d'Osten. Comme cette espèce particulière de liaison ne paraissait pas influencer du reste sur la politique, ni sur l'amitié qu'Osten continuait de me témoigner, ma confiance pour lui ne diminuait pas, de sorte que lorsqu'il fut envoyé derechef par sa cour en Russie, je lui confiai une lettre pour l'Impératrice, dont voici le sujet :

Quelque temps après la mort de Pierre III, un Français vint chez mon frère et lui dit : J'ai été au service de Russie, mes connexions du vivant de Pierre III étaient telles qu'elles ne me laissent dans ce pays-là qu'une position fâcheuse. J'ai donc quitté la Russie après la mort de Pierre III. Je sais combien il importe à M. votre frère *Stolnik* qu'il ne mésarrive pas à l'Impératrice régnante. J'ai entendu dire du bien de votre frère, cela fait que je m'intéresse à lui sans le connaître personnellement.

Donnez-lui un avertissement qu'il peut et doit regarder comme sincère, puisque je ne lui demande, ni à vous, aucune récompense et que je ne reste pas en Pologne. Je sais avec certitude que les Czerniczefs ont formé un plan pour venger la mort de Pierre III et détrôner l'Impératrice ; qu'il en avertisse l'Impératrice.

Je ne voyais, à la vérité, que peu d'apparence

brawszy go, odpisała mi, że ta przestroga zupełnie jest nieuzasadniona i kłamliwa. Lecz przez długi czas nie wiedziałem, że Osten uwiadomił Czerniczewów o treści listu, który przez niego przesłałem cesarzowej. Z tego powodu obydwaj Czerniczewowie, to jest Zachar i Iwan, stali się moimi nieprzyjaciółmi; szczególnie Zachar do samej śmierci nienawidził mnie i zarazem całej Polski i dał tego dowody w r. 1772.

MISSYA NOSTITZA W WARSZAWIE

i robiona mi propozycja.

Wkrótce po śmierci Augusta IIIgo, elektor, najstarszy jego syn, zaczął się starać o tron polski i małżonka jego także bardzo wiele w tym celu intrygowała. Wysłano z tą missyą szambelana Nostitza do Warszawy. Dwór saski wpadł pomiędzy innemi na concept: obiecania mi znacznej sumy pieniędzy i wiele innych rzeczy, ażebym tylko nie stawał im na przeszkodzie. Radzca Schmidt, który przyszedł z tą propozycją do mnie, sam się śmiał ze swego posłannictwa, przewidując, jaką mu dam odpowiedź. Lecz wszystkie te projekta saskiego dworu w niwecz obróciła oспа, na którą elektor saski umarł, a na żadnego z pozostałych jego braci nie chciano się zgodzić.

de vérité à cet avertissement; cependant il paraissait si désintéressé, il était si important, que je ne me crus pas permis de le laisser ignorer à l'Impératrice. Osten porta la lettre que je lui écrivis à ce sujet. L'Impératrice me répondit comme ne croyant pas à la vérité de cet avis. Mais j'ignorais longtemps qu'Osten avait averti les Czerniczefs eux-mêmes de ce dont j'avertissais par lui l'Impératrice. Cela fut cause que les deux frères Czerniczefs, c'est-à-dire Zachar et Iwan devinrent mes ennemis, mais surtout Zachar le fut jusqu'à sa mort, de moi et de la Pologne, et l'on en verra un effet funeste à la Pologne dans l'année 1772.

MISSION DE NOSTITZ A VARSOVIE;

Proposition faite à moi.

Peu après le décès d'Auguste III, l'Electeur son fils aîné fit des tentatives en Pologne pour lui succéder, l'Electrice, sa femme, en fit sous main des particulières.

Le chambellan Nostitz fut envoyé à cet effet à Varsovie. La cour de Saxe imagina entre autres de me proposer à moi une somme d'argent et beaucoup d'autres promesses pour me détourner de cette compétence. Le conseiller Schmidt qui en fut chargé riait lui-même de l'objet de sa commission en prévoyant ma réponse. Mais tous ces projets saxons furent renversés par la petite vérole qui emporta l'Electeur de Saxe et personne ne voulut se prêter à lui substituer un de ses frères.

WAŻNA PROPOZYCYA

uczyniona mi przez Kayserlinga.

W połowie zimy roku 1764, kiedy wszystko zdawało się sprzysięgać, żeby mnie nie dopuścić do tronu, poseł Kayserling, okazujący mi ciągle największą przychylność, rzekł do mnie pewnego dnia: Cóżbyście sądzili o pomysle, który Wam komunikuję, żebyśmy osadzili na tronie Księcia Czartoryskiego, wojewodę ruskiego, a Waszego stryja, zamiast Was. Powiedzcie mi szczerze Wasze zdanie, który z Was mógłby więcej dla Polski dobrego zrobić. Za trzy dni przybędę do Was po odpowiedź, macie więc czas do namysłu.

Tysiące najrozmaitszych myśli przesuwano mi się w ciągu tych trzech dni po głowie. Najwięcej przecież zajęła mnie ta, że jeżeli zostanę królem, cesarzowa prędzej czy później będzie mogła mnie poślubić; jeżeli zaś nie zostanę nim, będę się musiał wyrzec wszelkiej nadziei zostania jej mężem.

Z drugiej strony, było trzech ludzi, do których wówczas jak najtkliwiej byłem przywiązany, to jest: mój starszy brat, Rzewuski, wówczas pisarz później marszałek, i Branicki, z którym zaprzyjaźniłem się w Rosyi. Otóż mój stryj, wojewoda ruski, przy kilku sposobnościach dał dowody swojej ku nim nieprzychylności. Wreszcie znałem go w ogóle jako despotycznego, zaciętego człowieka. Z tych tedy powodów, gdy upłynęły owe trzy dni dane mi do namysłu, oświadczyłem, że lubo dla mnie okazywał się wojewoda zawsze jak najlepszym, miałbym przecież powody obawiać się, żeby jego panowanie nie było zbyt despotyczne i że dla dobra narodu le-

PROPOSITION IMPORTANTE

de Kayserling à moi.

Vers le milieu de l'hiver, en 1764, dans le temps que les difficultés paraissaient s'accumuler contre mon élévation au trône, l'ambassadeur Kayserling qui me marquait constamment la confiance la plus affectueuse me dit un jour : que penseriez-vous d'une idée sur la quelle je veux avoir votre propre avis ? Ce serait de porter au trône le prince Czartoryski Palatin de Russie, votre oncle, au lieu de vous ; dites-moi franchement ce que vous croiriez qui serait plus avantageux à la Pologne. Vous me répondrez là-dessus dans trois jours.

Dans cet intervalle mille pensées différentes me montrèrent successivement tous les côtés de la question. Celle qui m'occupa le plus fut, que tôt ou tard l'Impératrice pourrait penser à m'épouser si je devenais roi, et que, si je ne le devenais pas, cela ne serait jamais.

D'un autre côté les trois hommes que j'affectionnais le plus tendrement alors étaient : mon frère aîné, Rzewuski, alors Pisarz, depuis Maréchal, et Branicki, celui avec qui j'avais fait amitié en Russie. Or mon oncle, le Palatin de Russie leurs avait donné à tous trois, dans bien des rencontres, des marques sensibles de sa mauvaise volonté. Enfin je connaissais en général l'esprit despotique et implacable de mon oncle. Ce furent là les motifs qui, au bout de trois jours, me portèrent à dire que, telle amitié que je crusse voir dans mon oncle pour moi personnellement, j'avais lieu de croire qu'en totalité le règne de mon oncle serait dur et que, par cette rai-

pię byłoby, gdybym ja został królem. Jak tylko Kayserling usłyszał moją odpowiedź, rzekł z żywością: *niech nas Bóg zachowa od despotycznego rządu* i prosił, ażeby już więcej o tem mowy nie było pomiędzy nami.

Okoliczność ta, tak ważna w mojem życiu, utwierdziła mnie jak najmocniej w mniemaniu, że ze wszystkich wad ludzkich pycha najmniej godną jest pobożania. Ten kto się cieszy, że dobrze powiedział lub dobrze sobie postąpił, przy tej lub owej sposobności, nie rozważy sobie, że człowiek nie jest w stanie sam potrzebnej sobie myśli stworzyć, że wszystkie, a szczególnie ta, której powodzenie najbardziej nam podchlebia, nie od nas, lecz od Boga pochodzi. Dopiero w 8 lat po tej odpowiedzi daney Kayserlingowi, przyszła mi myśl, jak powinienem był jemu odpowiedzieć. Gdybym był powiedział: Pod tym tylko warunkiem będę się starał o tron, jeżeli będę miał pewność, że cesarzowa odda mi swoją rękę, jeżeli zaś nie, proszę tylko o wyjednanie względów u przyszłego króla dla moich trzech przyjaciół, a ja pozostanę sobie prywatnym człowiekiem, gdyż bez cesarzowej, korona nie nęci mnie wcale; tym sposobem byłbym wszystkiemu zadosyć uczynił. W pierwszym razie Polska wzrosłaby była do nadzwyczajnej potęgi. W drugim, nabyłbym nowego prawa, jeżeli nie do miłości, to przynajmniej do wdzięczności cesarzowej. Byłbym zapewnił los moich przyjaciół, i sam byłbym mógł być pewien wszelkich łask i względów mojego stryja, gdyby tenże był został królem. Byłbym oszczędził sobie wszystkich zgryzot, trapiących mnie teraz, a ojczyźnie wszystkich nieszcześć, o których będzie mowa w dalszym ciągu tego pamiętnika, a do których głó-

son, je croyais que pour le bien de la nation il valait mieux que ce fût moi que lui qui parvint à la couronne. Du moment que Kayserling entendit ma réponse, il me répartit avec vivacité. *Dieu nous préserve d'un regne dur!* et il ajouta qu'il ne voulait plus qu'il fût seulement question de ce qu'il m'avait proposé.

Cette circonstance si importante de ma vie est celle qui m'a le plus confirmé dans le sentiment que de toutes les erreurs humaines la moins excusable est l'orgueil. Celui qui s'applaudit d'avoir bien dit ou bien fait dans telle et telle occasion ne considère pas que l'on n'est pas maître de se donner une pensée, que toutes, et nommément celle, dont le succès nous flatte le plus, nous vient de Celui à qui il plaît de nous l'envoyer. Ce ne fut que 8 ans après cette réponse que je fis à Kayserling, que se présenta à mon esprit la réponse que j'aurais dû lui faire. Si je lui avais dit: Je ne veux devenir roi, que si j'ai la certitude d'épouser l'Impératrice; si cela m'est refusé, je ne demande que l'assurance des grâces du roi futur pour mes trois amis, et je resterai particulier, car sans l'Impératrice la couronne n'a point d'appas pour moi. De cette manière j'aurais tout concilié. Dans le premier cas, quel n'eût pas été le degré de splendeur auquel la Pologne serait montie. Dans le second, je me serais cependant acquis un nouveau droit, si non à l'amour, du moins à la reconnaissance de l'Impératrice. J'aurais assuré la fortune de mes amis et j'aurais été sûr de la plus grande faveur et de tous les agréments possibles dont un particulier puisse jouir de la part du Roi mon oncle, et je me serais épargné tous les chagrins et à ma patrie tous les malheurs dont nous verrons dans la suite de ce

wnie przyczyniło się to, że stryj nie mógł mi przebaczyć, że go odsadziłem od tronu.

Jestem przekonany, że wiedział o propozycji zrobionej mi przez Kayserlinga, może nawet sam tę myśl podał. Wnoszę to z następującej okoliczności: gdy blisko w 6 miesięcy potem była mowa o trudnościach, z jakimi mój wybór będzie połączony, i że może z tego powodu przyjść nawet do krwawych starć, na co, gdym rzekł, że wolałbym wcale nie panować, gdyby z tego powodu choć jedna kropla krwi polskiej miała być przełaną, księżna strażnikowa, później wielka marszałkowa, zawołała z zapalem: *a wszakżeż to zależało tylko od.....* i zmieszana, niedokończywszy zdania, zwróciła rozmowę na inny przedmiot.

W kilka tygodni po powyżej wspomnianej propozycji Kajserlinga, odezwał się do mnie z tem, że gdybym się ożenił z jedną z córek Potockiego, wojewody kijowskiego, usunąłbym sobie wiele trudności. Wówczas dopiero, lecz już za późno, oświadczyłem mu, że jeżeli cesarzowa mi nie odda swęj ręki, nie myślę się wcale żenić. Odpowiedział mi, że podobny związek zbyt wiele obudziłby zazdrości, i mógłby poruszyć całą Europę, a potem pokazał mi depeszę, w której donosi cesarzowej, że widział łzy w moich oczach na samą myśl małżeństwa z inną osobą jak ta, którą sobie moje serce obrało. Lecz to wszystko pozostało bez skutku.

Od śmierci Augusta III aż blisko na cztery tygodnie przed moją elekcyą, wojewoda ruski nie tracił nadziei, że tym lub owym sposobem zdoła sobie wyjednać koronę, aż pewnego dnia, gdy wynurzał to Kayserlingowi będącemu wprawdzie posłem, lecz nie mającemu wówczas pełnomocnictwa do załatwienia spraw, tenże odpowiedział wo-

mémoire la cause primitive, en ce que mon oncle ne m'a jamais pardonné que ce n'est pas lui qui est devenu Roi.

Je suis persuadé qu'il était au fait, (si même il n'était pas l'auteur) de la proposition de Kayserling à moi. J'en juge parcequ' environ 6 mois après, dans un moment où l'on a parlé des oppositions probablement sanglantes que mon élection pourrait rencontrer, comme j'ai dit sur cela que j'aimerais mieux ne pas devenir Roi, s'il devait en coûter une goutte de sang polonais, la princesse Strażnik, depuis Gde Maréchale, prononça avec feu ce peu de paroles, *mais il n'a pas dépendu que...* et puis elle s'interrompit elle-même en se troublant et détournant la conversation sur d'autres objets.

Quelques semaines après la question susdite que Kayserling m'avait faite, il me dit que si j'épousais une de filles du Palatin du Kiow Potocki cela pourrait applanir bien des difficultés pour moi. Je lui témoignai alors, (mais trop tard), combien toute idée du mariage autre que celui de l'Impératrice me répugnait. Il me répliqua qu'une telle union donnerait trop de jalousie et pourrait mettre l'Europe en combustion, et ensuite il me montra une dépêche dans laquelle il mandait à l'Impératrice qu'il m'avait vu les yeux remplis de larmes à la seule idée d'un mariage quelconque qui ne serait pas conforme au seul désir de mon cœur. Mais encore cela resta sans effet.

Depuis le moment de la mort d'Auguste III jusqu'à environ quatre semaines avant celui de mon élection, le prince Palatin de Russie n'a pas cessé d'espérer que, de manière ou d'autre, il parviendrait pourtant à la Couronne, jusqu'à

jewodzie: *Pomimo tego wszystkiego, możemy rachować przynajmniej na 50 głosów za stolnikiem, a w dodatku będziemy mieli całe wojsko i skarb cesarzowej.* Dopiero od tej chwili zwątpił mój stryj o możebności dostania się na tron.

ANEGDOTA O CESARZOWEJ, odnosząca się do mojej elekcji.

Na kilka tygodni przed oznaczonym już dniem mojej elekcji cesarzową ogarnęła obawa, żeby moja elekcya nie ściągnęła na nią zbyt wielkich nieprzyjemności, a może nawet i wojny ze strony Turków; wbrew więc zdaniu Panina, napisała do Kayserlinga, że ponieważ lęka się narażić cesarstwo i siebie na jakie niebezpieczeństwo, przez ciągle popieranie mnie na kandydata do tronu, rozkazuje mu nieryzykować formalnej rekomendacyi mojej osoby, lecz działać, o ile możliwości, jak najostrożniej. Panin domyślając się tego, ośmielił się dołączyć ze swjej strony kilka słów do Kayserlinga: „Nie wiem, co cesarzowa do Was pisze; lecz po wszystkim, cośmy dotychczas uczynili, honor naszej monarchii i cesarstwa wymaga, ażebyśmy dokonali zaczętego dzieła, gdyż cofając się, bardzobyśmy sobie mogli zaszkodzić. Postępujcie więc tak, jak dotąd, a ja biorę na siebie całą odpowiedzialność.“

Kayserling odważył się nie wypełnić rozkazów cesarzowej i poszedł za radą pierwszego jej ministra. Wygotował urzędownie akt polecający mnie w imieniu cesarzowej, a ponieważ był chory, nie mogąc go sam wręczyć osobiście prymasowi, jak się to działo przy poprzednich elek-

ce qu'un jour qu'il représentait au Prince de Repnin (que l'Impératrice avait adjoint au comte Kayserling avec le caractère seulement d'Envoyé) celui-ci répondit au Prince Palatin: *Malgré tout ce que vous me dites, nous réussirons pourtant bien à réunir au moins 50 voix en faveur du Stolnik et l'Impératrice y ajoutera tous ses troupes et toutes ses armées.* — Ce ne fut que de ce moment que mon oncle renonça à ses espérances.

ANECDOTE DE L'IMPERATRICE

relative à mon Election.

Quelques semaines avant le jour fixé déjà pour mon Election, l'Impératrice conçut tant de crainte que mon élection ne lui attirât de trop grands embarras et même une guerre de la part des Turcs, que contre l'avis de Panin, elle écrivit à Kayserling, que comme elle craignait trop d'inconvénients pour son Empire et pour elle en soutenant indésistablement ma promotion au trône, elle lui ordonnait de ne pas risquer une recommandation formelle de ma personne, mais d'agir seulement de la manière dont il pourrait se promettre des conséquences les moins fâcheuses. Panin osa écrire à Kayserling: Je ne sais ce que l'Impératrice vous écrit, mais après tout, ce que nous avons fait jusqu'ici, l'honneur de notre souveraine et de notre empire est trop engagé; si nous reculons, nous nous ferons trop de tort, ainsi faites ce qu'il faut pour achever la besogne. C'est moi qui Vous le dis hardiment.

Kayserling eut le courage de désobéir à sa Souveraine et de suivre l'avis de son premier Ministre. Il dressa un acte formel de recom-

cyach, przesłał go przez barona Asche, sekretarza poselstwa i elekcyja odbyła się prawie jednogłośnie i tak spokojnie, że nawet wiele kobiet znajdowało się na polu elekcyjnym pośród szeregów szlachty i nie przytrafił się żaden przypadek, wyjawsz, że koń, kcpnawszy S. Trojanowskiego w nogę, złamał mu ją. Wiele dam łączyło swe głosy z okrzykami wydawanymi po kolei przez szlachtę z różnych województw, gdy prymas objeżdżając szeregi w otwartym powozie, odbierał z rąk marszałków każdego województwa lub pierwszych senatorów podpisy obecnych. — Ogólna liczba podpisów, jak to już wyżej powiedziałem, wynosiła Kilka osób zajęło się policzeniem osób otaczających pole elekcyjne i zgodziło się z małą różnicą na sumę 25,000 osób, z których żadna nie podniosła głosu przeciwko mnie.

Cesarzowa pisząc nieco później poufny list do P. Geoffrin, tak się o mnie wyraziła: *Wycho-
waniec Wasz został królem, sama nie wiem, jakim
sposobem*; które to miejsce widziałem w oryginalnym na własne oczy. Jest to więc najlepszym dowodem, że przy końcu nie miała zamiaru popierania mnie. Lecz polityka kazała mi udawać, jak gdybym był przekonany, że użyła wszelkich środków, ażeby mnie tylko na tronie osadzić.

mandation pour ma personne, au nom de l'Impératrice, et comme il était malade, au lieu de le remettre en personne au Primas, (comme cela s'était pratiqué dans les élections précédentes) il le lui fit remettre par le Baron Asche, son Secrétaire d'ambassade, et l'élection fut parfaitement unanime et si tranquille que nombre de Dames se trouvèrent présentes sur le champ Electoral au milieu des escadrons de noblesse, sans qu'il arrivât le moindre accident à personne, excepté une seule jambe cassée par un coup de pied de cheval au S. Trojanowski.

Beaucoup de Dames mêmes mêlèrent leurs voix à celles des acclamations que faisaient successivement les Palatinats, lorsque le Primas. dans un char ouvert en fit la tournée pour recevoir de la main de chaque Maréchal des Confédérations Palatinales respectives ou de leurs premiers Sénateurs, les suffrages signés par ceux qui se trouvaient présents. Le nombre des signatures fut, comme je l'ai dit plus haut, de.... Mais plusieurs personnes s'étant occupés à compter le nombre total des personnes qui entouraient le champ Electoral, se sont accordées, avec peu de différence, à porter la somme totale à environ 25,000 personnes dont aucune n'éleva la voix contre moi.

L'Impératrice écrivant une lettre de confiance à Madame Geoffrin quelque temps après se servit de cette expression que madame Geoffrin m'a montrée en original depuis: *Votre fils* (en parlant de moi) *est devenu Roi, je ne sais pas comment.* Tant il est vrai qu'elle n'avait pas eu finalement l'intention décidée de me porter au trône. Mais la convenance a voulu que je misse constamment en fait qu'elle avait employé tous ses moyens pour m'y conduire.

KOPIA LISTU

wręzonego cesarzowej rosyjskiej w Kaniowie 6 Maja
1787 r.

Wdzięczność króla dla cesarzowej i obowiązki jego względem Ojczyzny zniewalają go do przedstawienia zobopólnych dla obydwóch narodów korzyści, któreby wyniknęły z zawarcia stałego odpornego aliansu. Dopóki Europa będzie zupełnie spokojna i Rosya tylko z Turcyą prowadzić będzie wojnę, wewnętrzny stan teraźniejszej Polski może być dla Rosyi zupełnie nieszkodliwy, chociaż dla Polaków zawsze bardzo przykry, gdyż nagabywani są ciągle przez sąsiednich mocarzy, którzy zaraz zmieniliby sposób postępowania z Polską, gdyby taż połączona była z Rosyą stałym aliansem. Lecz gdyby się wojna zapaliła w Europie, lub gdyby Turcyą dostała posiłki od którego z sąsiadów Polski, Rosya mogłaby wówczas pożałować, że nie korzystała z propozycji króla, gdyż to mocarstwo, któreby z Rosyą zerwało, nie omieszkałoby sobie zapewnić wprzód pomocy Polski.

Dla zapobieżenia smutnym skutkom, któreby mogły ztąd wyniknąć ze szkodą obydwóch razem państw, a szczególnie Polski, jako bardziej narażonej na wszystkie nieszczęścia z wojny domowej wynikające, nie ma innego sposobu, jak tylko połączyć obydwie te państwa stałym aliansem, ażeby w razie potrzeby mogły sobie wzajemnie pomocy udzielać, a do tego potrzebaby nasamprzód:

1. Zapewnić sobie wpływ znaczną większością, co wymaga czasu i starań; gdyż od czasu rozbioru Polski każdy sąsiad wyjednał sobie niejaki wpływ w miarę zamożności i kredytu swych

COPIE DE L'ECRIT

remis á S. M. l'Impératrice de Russie à Kaniow
6 Mai 1787.

La reconnaissance du Roi pour l'Impératrice, et ses devoirs envers sa Patrie l'engagent également à exposer combien il est de l'intérêt réciproque de deux nations de rester unies à jamais par une Alliance défensive perpétuelle. Tant que la paix subsiste en Europe, ou que la Russie n'aura d'autre guerre à soutenir que contre les Turcs, la situation intérieure de la Pologne actuelle peut n'être pas fort préjudiciable à la Russie, quoi-qu'elle soit toujours pénible aux Polonais si fréquemment aggravés par leurs puissants voisins, les-quels changeraient bien de ton et de procédés envers la Pologne, s'ils la voyaient unie à la Russie par une Alliance formelle. Mais si la guerre s'allumait en Europe, ou que les Turcs fussent soutenus par quelqu'un des voisins de la Pologne, la Russie alors pourrait se ressentir d'avoir négligé les propositions du Roi, parceque celui des voisins qui romprait avec la Russie, se ménagerait un parti en Pologne pour traverser les mesures que la Russie voudrait prendre alors avec le Roi et la nation.

Pour prévenir les suites fâcheuses qui en pourraient résulter réciproquement au préjudice de deux Etats, vu que la Pologne serait de plus exposée à tous les desastres d'une guerre civile, il n'y a d'autres moyens que de s'en assurer le plutôt possible par une Alliance formelle et de la rendre utile d'avance à la Russie pour tous les cas de besoin et pour cela il faudrait:

1. S'assurer de l'influence par une pluralité

mięszanych poddanych i związków, jakie ci mieszkańcy mają, lub mogą mieć, z Polską. Kiedy więc Rosya może być pewną, że król nie zmieni swych zasad i wiernie dotrzymując zobowiązań, szukać będzie pomocy dla siebie i narodu tylko w niej, nie powinna się wcale wahać z przystaniem na podaną przez króla propozycyą, dopomóż mu do zwalczenia wszystkich przeszkód, nagromadzonych przez przeciwników wyżej wzmiankowanego aliansu, przystać na niektóre zmiany w konstytucyi, która daje powód do gorszącego nieporządku i pozostawić królowi wolność rozdawania urzędów, w skutek czego Rosya uniknie odpowiedzialności, jaka na niej ciążyła za osoby, które, chcąc uzyskać jakie stanowisko w Polsce, wyrabiały sobie rekomendacye z Petersburga; lecz dostawszy jakie dobre miejsce, ani myślały dotrzymać czynionych przedtem Rosyi obietnic.

2, Ponieważ uorganizowanie wojska wymaga wiele czasu, Rosya powinna ze swojej strony także się przyłożyć do postawienia go jak najprędzej na przyzwoitej stopie. — Co do liczby, każda z trzech prowincyi Wielkiej i Małej Polski, tudzież Litwy, mogłaby dostarczyć około dwónastu tysięcy wyćwiczonego już żołnierza, powiększywszy korpusy już eksystujące, rachując w to pułki króla, artyleryą, inżynieryą, tak ażeby ogólna liczba stałego wojska wynosiła 36,000 ludzi, nie rachując w to małych korpusów, jako to żandarmeryi, pachołków trybunałskich, straży komisyi skarbu, ceł, kas i trybunałów, których rzeczpospolita potrzebuje na swoje usługi i które mogłyby razem wynosić 4 do 5,000cy głów, lecz nie mogą być liczone do regularnego wojska.

Tym sposobem Polska mogłaby obowiązać się przy zawieraniu aliansu dostarczyć Rosyi 25

décidée, objet qui demande du temps et des mesures, parceque, depuis le partage de la Pologne, chaque voisin a gagné du côté de l'influence en raison de la valeur du bien et du crédit de ses sujets mixtes respectifs, de l'étendue de ses limites avec la Pologne et des liaisons que ses sujets mixtes ont ou peuvent se procurer en Pologne. Or, la Russie étant sûre de l'invariabilité des principes du roi pour le système de lui être fidèlement attaché et de ne chercher son salut, ainsi que celui de sa nation, qu'en Russie, cette puissance ne devrait point balancer à accorder au Roi pleinement sa confiance, à le débarrasser de toutes les chicanes de l'opposition contraire à l'établissement de la constitution qui causent un désordre scandaleux et de rendre au Roi le choix des personnes à avancer aux différents postes, ce dont il sera d'autant plus facile à la Russie de rendre responsable le Roi, que les individus qui se procurent en Russie des recommandations en leur faveur n'y font des protestations que pour atteindre leur but.

2. Comme la formation de l'armée demande du temps, la Russie voudra bien conco urir à la mettre au plutôt sur un pied convenable; quant au nombre, à la discipline et à son instruction, chacune de trois provinces de Grande et de Petite Pologne et de Lithuanie pourrait fournir à-peu-près une douzaine de mille hommes en augmentant les corps qui existent déjà y compris les pulks du Roi, l'artillerie et le génie, à proportion, de sorte qu'on pourrait parvenir à un total de 36,000 hommes mobiles, sans compter les petits corps que la maréchaussée, la police des grods, les gardes des commissions du trésor, douanes, caisses et tribunaux de la république

do 30,000 ludzi w czasie wojny za umówionem w tymże traktacie wynagrodzeniem. Fundusze potrzebne na uorganizowanie i utrzymywanie wojska w czasie pokoju znalazłyby się może w Polsce, jeżeli Rosya zgodzi się na punkt, w którym jest *quomodo* w zgromadzeniu skonfederowanych stanów, bez których nie można zrobić na zwyczajnych sejmach; gdyż pomimo 33 milionów podatków, uchwalonych traktatem r. 1775, doświadczenie wykazało, że unikano zawsze wszelkiej o tem wzmianki i unieważniano sejmy, na których starano się przyprowadzić ów pobór do skutku, a to pod rozmaitemi pozorami i wybiegami, używanemi przez tych, którym się niepodobają teraźniejsze dążności sejmów w Polsce.

Jeżeli wszystkie powyższe warunki nie zostaną przyjęte, pismo niniejsze świadczyć będzie o dobrej woli króla ku Rosyi, które to uczucie zasługuje przynajmniej na to, ażeby życie króla wolne było odtąd od wszelkiej goryczy, co wszystko cesarzowa ma w swojej mocy.

WYJĄTEK Z DEPEŠZY CESARZOWEJ DO SWEGO POSŁA Hr. KAYSERLINGA

7go Sierpnia 1763.

Ani chcę, ani mogę przyłączyć się do Konfederacyi przed śmiercią króla polskiego (Augusta IIIgo, przyp. Red.)

Nie dziwię się przecież wcale, że moi przyjaciele (Czartoryscy, przyp. Red.) z niecierpliwością wyglądają chwili rozstrzygnięcia téj kwestyi

peuvent exiger et qui pourraient monter tout au plus à 4 ou 5,000 têtes, qui ne pourraient pas être regardées proprement comme troupes de guerre.

De cette façon la Pologne pourrait stipuler dans le traité d'alliance de fournir à la Russie 25,000 à 30,000 hommes en temps de guerre, moyennant un subside convenu par le même traité. Les fonds pour l'érection de cette armée en temps de paix pourront être imaginés et trouvés en Pologne, si la Russie accorde le point où est le *quomodo* dans une diète confédérée, sans laquelle il est impossible d'y parvenir par des diètes libres; parceque malgré les 33 millions des impôts auxquels le traité de 1775 permet à la Pologne de monter par pluralité aux diètes libres, l'expérience prouve qu'on élude toute clause et l'on annule les diètes libres quand on veut, au moyen des nombreux prétextes et subterfuges que les formes actuelles des diètes de Pologne laissent aux malintentionnés.

Si tout ce qui est ci-dessus n'est pas agréé, cet écrit servira toujours de témoignage à la bonne volonté du Roi de se rendre utile à la Russie, sentiment qui paraît mériter du moins que le reste de la vie du Roi soit désormais exempt d'amertume, ce qui est absolument entre les mains de l'Impératrice.

EXTRAIT DE LA DEPECHE DE S. M. J. AU
COMTE KAYSERLING SON AMBAS

7 Août. 1763.

Je ne veux, ni ne peux statuer d'autre époque que la mort du Roi de Pologne pour donner la main à la confédération.

(ogłoszenia bezkrólewia, przyp. Red.), i chcieliby ją przyspieszyć, o ile możności jak najbardziej. Ich interes w tem jest tak wielki i tak ważny, że jeżeli zdołają dopiąć swojego, wolni będą od wszelkich zarzutów publiczności, *jakichkolwiekby do tego użyli środków*. Podobnie rzecz się ma ze mną; sława moja bez wątpienia ucierpiałaby na tem, gdybym przyczyniła się do strącenia z tronu władzcy sąsiedniego i w przyjaznych stosunkach ze mną zostającego i tak blizkiego już śmierci, porywającego się zbyt śmiało do różnych przedsięwzięć, lecz niemającego dość stałości charakteru, ażeby je przywieść do skutku, a to z tego tylko powodu, że zbyt wielką położył ufność w kłamliwym i nic nieznaczącym manifeście. Lecz gdybyśmy zawiązali Konfederacją jeszcze za życia jego, które się może jeszcze długo przeciągnąć, byłabym narażona na ogromne wydatki, któreby mogły nadwężyć mój kredyt; z drugiej znowu strony osadzenie na tronie Polaka przyniosłoby dla mego cesarstwa wielkie korzyści. Zresztą nie sędzę za potrzebne rozwodzić się tutaj nad tem, jaki rodzaj polityki najkorzystniejszym byłby dla mego cesarstwa, a którym jest podług mego mniemania, krótkotrwała Konfederacya, któraby się zakończyła przywróceniem porządku w wewnętrznych sprawach tego królestwa, jeżeli ten porządek w ogóle możliwym przy takim rządzie, jaki tam panuje. Znam was jako gorliwego i wiernego ministra i ani na chwilę nie wątpię, że zajmiecie się z całą gorliwością i przenikliwością sprawą, tak ważną dla mego cesarstwa; gdyż ten rodzaj wyjątkowego despotyzmu jednej partii wspieranej przez intrygi swego domu, dążącego do utworzenia rządu monarchicznego, nie jest jedynym powodem obaw dla sąsia-

Je ne m'étonne pas cependant de l'impatience de mes amis pour amener les affaires à ce dénouement avant ce terme. Leur intérêt est si grand et leurs vues si importantes que, s'ils y parviennent, ils seront excusables aux yeux du public *dans tous les moyens*. Il en est de même à mon égard, ma vraie gloire souffrira sans doute, si je vais contribuer au détronement d'un prince voisin et ami, et cela pour aucune autre cause, que sa trop grande confiance peut-être dans un manifeste fourbe et faible (qui est même au bord du tombeau), qui est autant téméraire dans ses entreprises que lâche dans leur exécution. Mais commencer la confédération et la faire durer jusqu'à sa mort, ce temps indéterminé ne pourra-t-il pas absorber chez moi des sommes d'argent si considérables et altérer et varier tout mon crédit chez les autres, que sûrement on aura de la peine à évaluer le prix de l'un et de l'autre par cet avantage que mon empire doit se promettre par la suite de l'élection d'un roi national. Au reste, je ne crois pas avoir besoin de vous parler ici de la nature politique relative à mon empire (d'une confédération courte qui se terminerait par le rétablissement du bon ordre dans les affaires intérieures de ce royaume), si tant est que cet ordre en effet peut avoir lieu dans un gouvernement comme celui-là. Je vous connais trop pour un ministre zélé et fidèle, pour que je puisse douter un instant de votre zèle et de votre pénétration pour l'intérêt autant principal que permanent de mon empire; car ce n'est pas sans doute cette sorte de despotisme casuel d'un parti soutenu par les intrigues de sa cour qui puisse former à la fin un gouvernement monarchique qui est le seul vrai objet d'alarmes

dów. To też uważać trzeba ten terażniejszy despotyzm raczej za drogę do ustalenia stanowiska narodu, niż za stałą anarchią wynikłą z zasad osób trudniących się rządem.

Zrobiłam te uwagi jedynie w celu obznajmienia was z moim sposobem myślenia, żebyście stósownie do tego wypełniać mogli przesłane wam rozkazy i żebyście wstrzymywali mych przyjaciół od przedwczesnej konfederacyi, dając im jak najuroczystsze zapewnienie naszego poparcia we wszystkiem, co uznamy za rozumne, aż do śmierci króla, w którym to czasie zaczniemy działać w ich interesie etc., etc.

pour des voisins. Ainsi on doit regarder ce despotisme présent plutôt comme la perpétuité d'une anarchie fondée dans le principe de leur gouvernement que comme un acheminement réel à un état régulier de la nation. J'ai voulu vous indiquer ces considérations primitives uniquement pour votre propre direction, afin que vous puissiez reconnaître mes principes sur lesquels je vous ai envoyé les derniers ordres de ma main, de retenir mes amis de la confédération prématurée, en leurs donnant en même temps les assurances les plus positives que nous les soutiendrons fidèlement en tout ce qui est raisonnable, jusqu'au terme de la mort du roi, auquel terme nous agirons sans doute en leur faveur etc., etc.

Ozcionkami A. Poplińskiego w Poznaniu 1862.

Imprimerie de A. Popliński. Posen 1862.

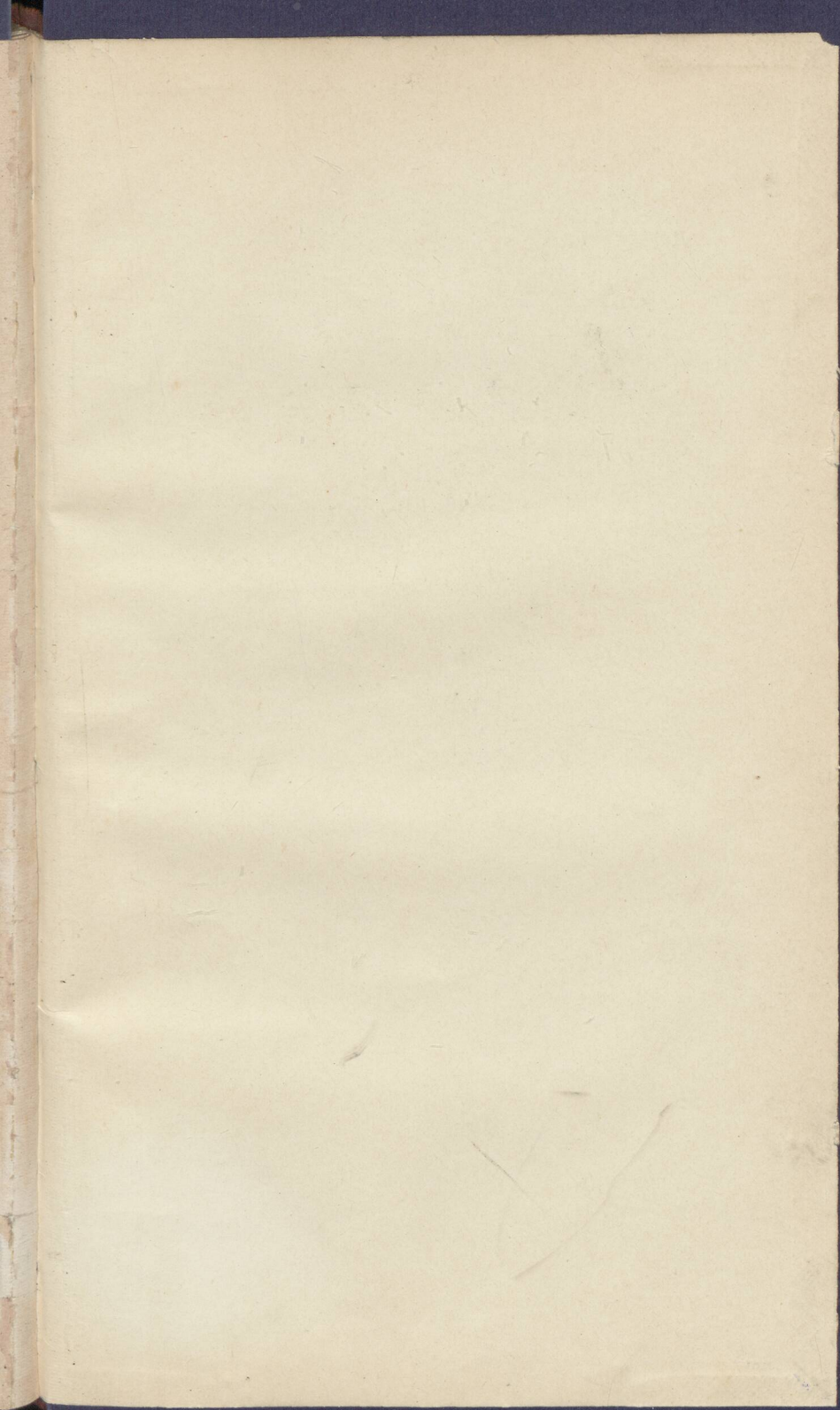
Niektóre dzieła nakładowe księgarni

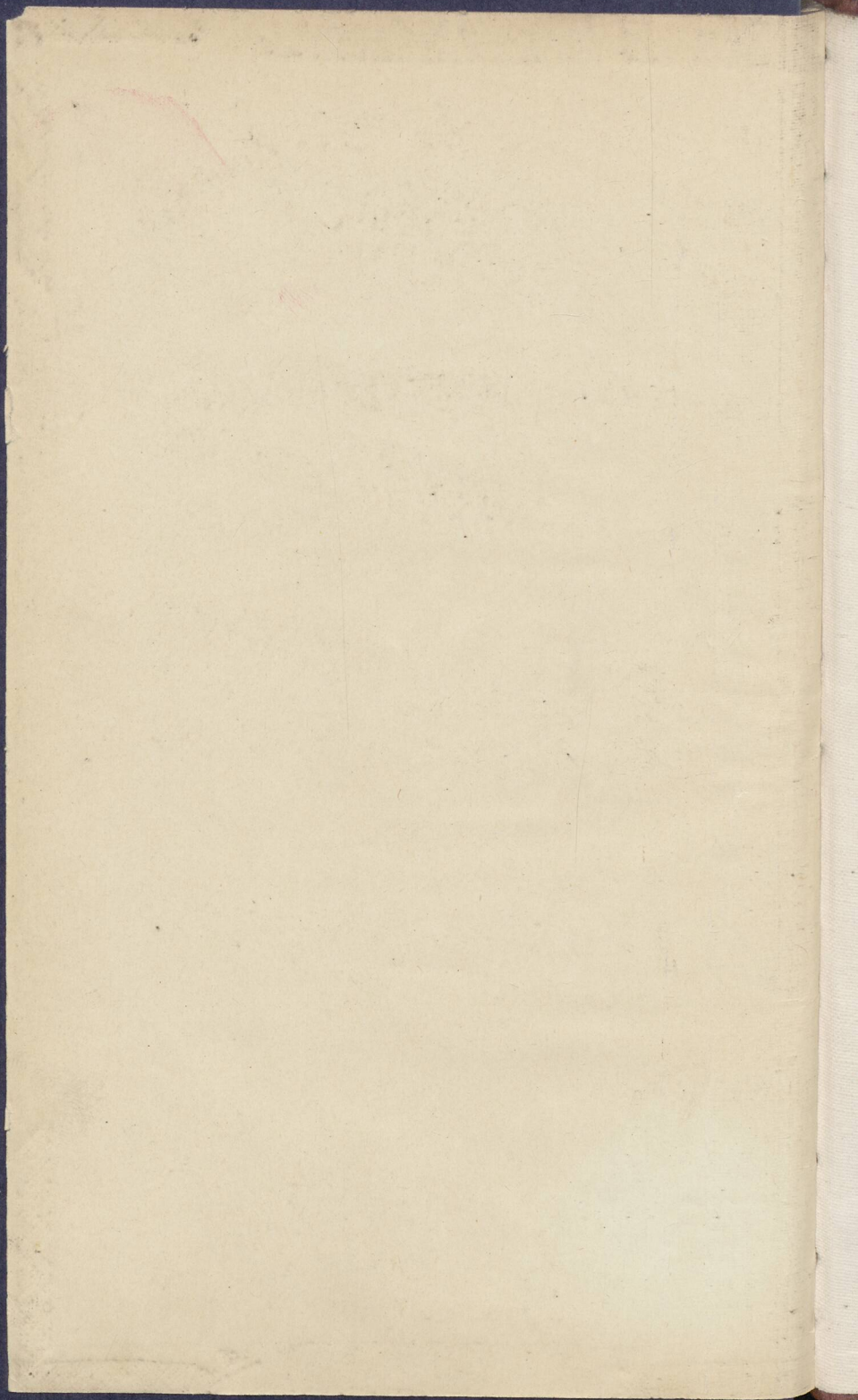
J. K. ŻUPAŃSKIEGO.

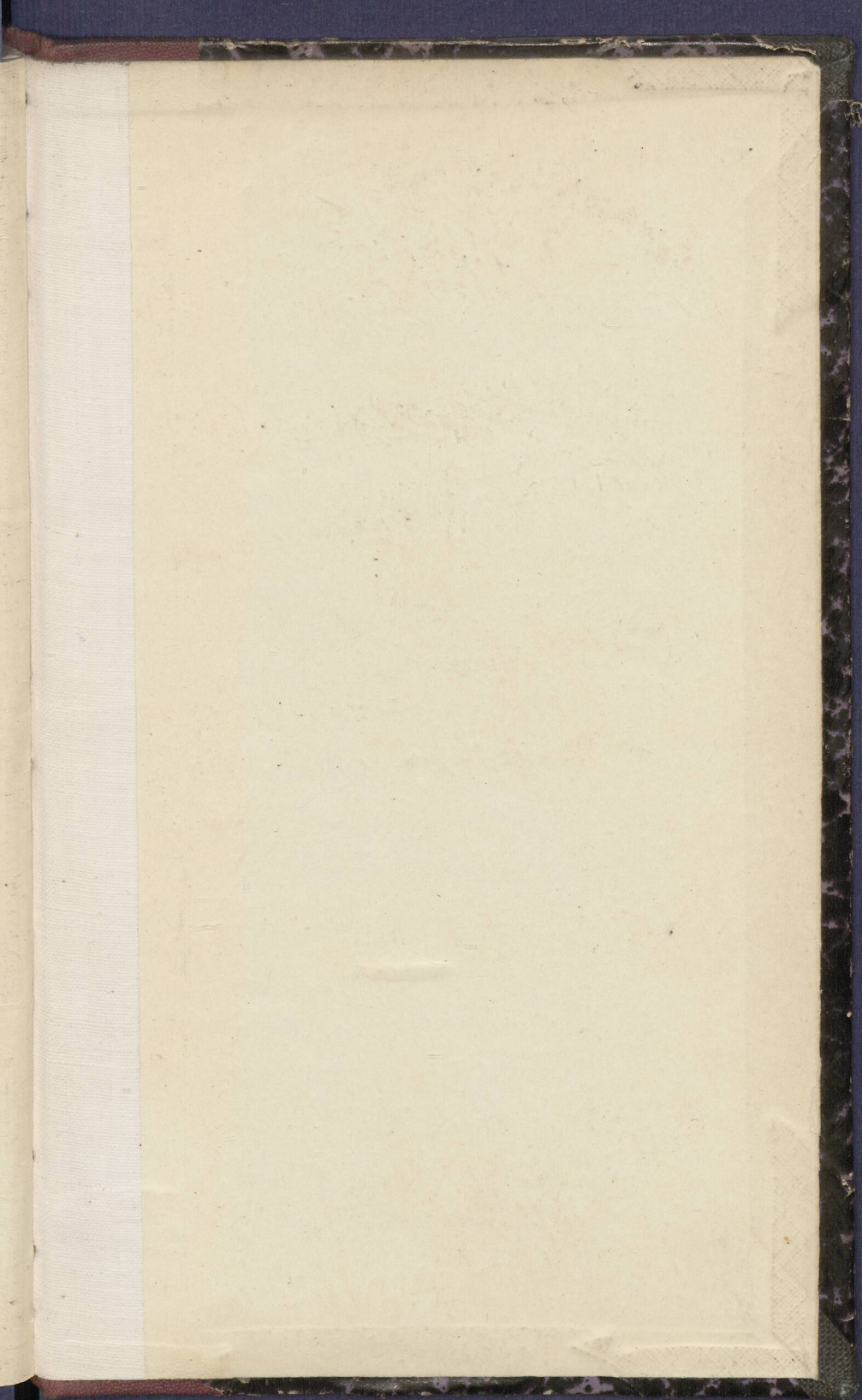
	tal.	ąg.	f.
Anglia i Polska, 1862 2 tomy — —	5	—	—
Rzut oka na kwestyą narodowości p. Ludwika Żychlińskiego — —	„	15	„
Koźmian Kajetan. Pamiętniki obejmujące wspomnienia od roku 1780 do 1815go 2 tomy, 1858 — —	6	—	—
Stefan Czarniecki, poemat w 12 pieśniach Krasiński Z. Listy o poemacie K. Koźmiana „Stefan Czarniecki,“ poprzedzone wstępem słowem i życiorysem. 1859 — —	6	—	—
Kraszewski J. I. Stare dzieje. Komedia w 4 aktach, grana na teatrze w Żytomierzu 1 Stycznia 1859 — —	—	25	—
Lelewel J. Album rytownika polskiego z tekstem polskim i francuzkim 1854 — —	1	—	—
— Geografia, opisanie krajów polskich z mapą kolorowaną herbów straconych krajów lub krótko połączonych. 1859 — —	15	—	—
— Historia, obraz dziejów polskich 1857 — —	1	—	—
Macaulay T. B. Dzieje angielskie od wstąpienia na tron Jakóba II. Tom I. 1854 — —	—	12	6
— Dzieje angielskie od wstąpienia na tron Jakóba II. Tom II. — —	2	—	—
— Dzieje angielskie od wstąpienia na tron Jakóba II. Tom II. — —	3	—	—
Pamiętniki z 18go wieku, obejmujące pamiętniki o rewolucyi polskiej z r. 1794 Jenerał-kwatermistrza de Pistor; Dzień 17go i 18go Kwietnia 1794 w Warszawie. Przez naocznego świadka. Pamiętniki Jana Kilińskiego, szewca, a razem pułkownika 20go regimentu 1860 — —	2	—	—

	tal.	śg.	f.
Piotrowskiego Ruf. Pamiętniki z pobytu na Syberyi. 3 tomy — — —	5	—	—
Skarbka Fr. Hr.: Powiastki polskie z 10 drzeworytami. 1861 — — —	1	10	—
Zbiór praw, dotyczących się narodowości polskiej i języka polskiego w W. Ks. Poznańskiem. 1861 — — —	—	7	6
Kilka rysów i pamiątek Ew. Helleniusza Romanowski Dr. J. N. Otia Cornicensia. Studia nad dziełami: Zróżkopisma do dziejów unii Korony Polskiej i W. Ks. Litewskiego, Część II, Oddział I. Tom I, 1861 — — —	2	—	—
	3	10	—

BG0883163